

MURTER

Prilog poznavanju socijalno-geografske preobrazbe obalnog otoka

Sven Kulušić

UVOD. Sjevernodalmatinska otočna skupina transverzalno se dijeli na z ad a r s k u i š i b e n s k u , a longitudinalno na v a n j - s k i (306 km²), s r e d i š n j i (75 km²) i u n u t r a š n j i (171 km²) otočni prostor. Iako se unutrašnji otoci znatno razlikuju od ostalih otočnih cjelina, postoje znatne i uočljive razlike unutar tog prostora, posebno geografske i socijalno-ekonomske prirode na relaciji kopno-otok.

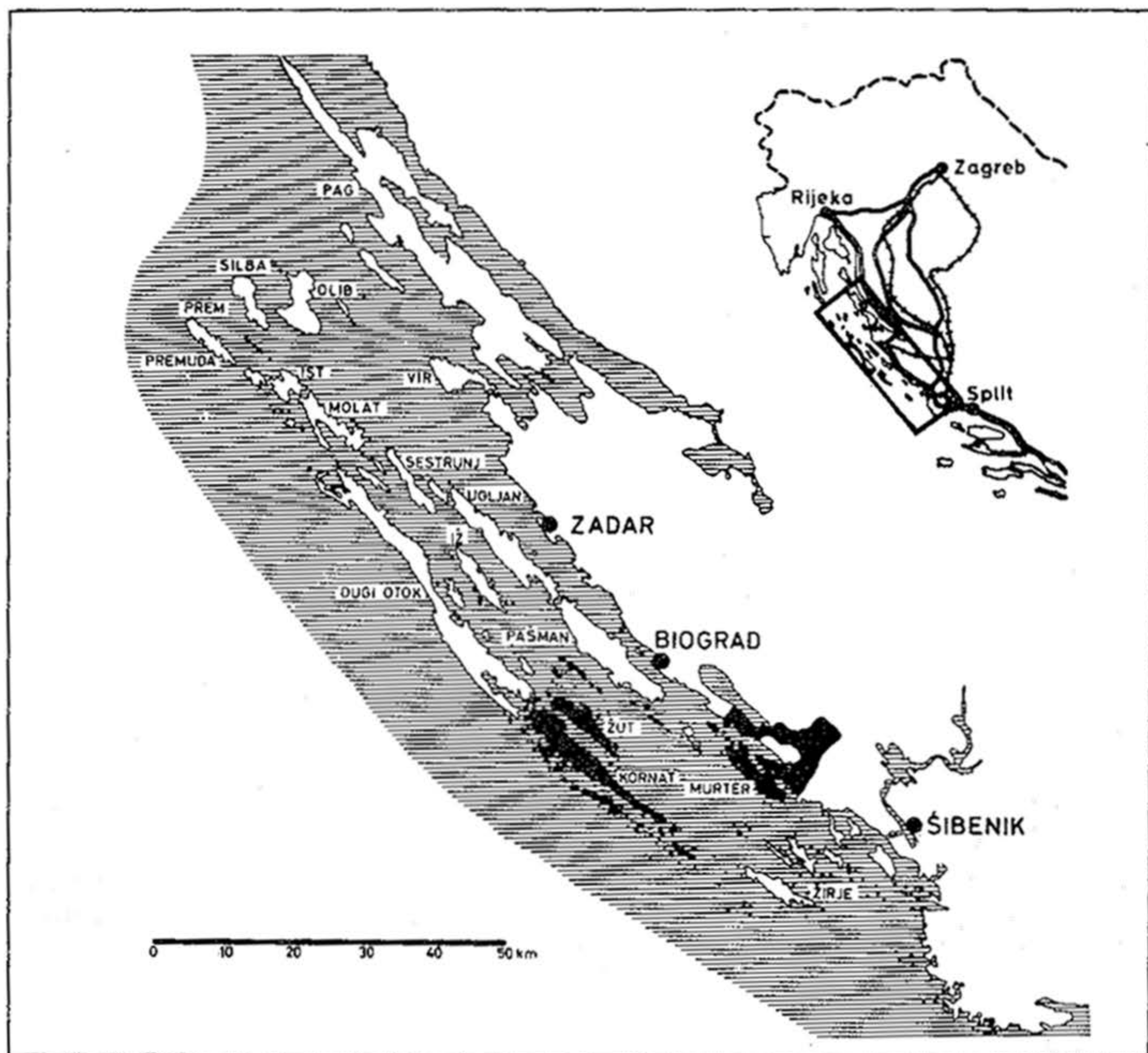
U grupi unutrašnjih otoka izdvajaju se otoci koji su organski i funkcionalno vezani i direktno uključeni u zbivanja susjednog kopnenog prostora. Takve otoke nazivamo o b a l n i m otocima. Oni su najčešće po nekim svojim obilježjima sastavni dio kopna.

U nizu uzroka koji su doveli do takvog stanja posebno se ističu: udaljenost otoka od kopna, razmještaj naselja u susjednom prostoru, odnos kvalitativnih svojstava materijalne baze otočana i susjednih naselja, vrste, način i težište poljoprivrednih aktivnosti stanovnika otoka i obalnog prostora, zatim položaj, udaljenost i povezanost otoka s regionalnim centrom i regionalnog centra sa svijetom.

Otok Murter je klasičan primjer obalnog otoka. Kao osnovni kriterij prostornog diferenciranja, nametnut specifičnom problematikom, jest ukupni egzistencijalni prostor koji pripada otoku i kojim se koriste njegovi stanovnici.

Taj prostor je četiri puta veći (115 km²) od površine otoka Murtera (18,8 km²), a nazivamo ga m u r t e r s k i m k r a j e m . Sastoji se iz triju morem odvojenih, međusobno različitih prostornih cjelina:

1. k o p n e n o g p r o s t o r a (20,2 km²) Dazline, Dubrave, Ivinja, koji većinom pripadaju Tisnome i Jezerima, i Modrava koje pripadaju Betini i Murteru;

Sl. 1. Orijehtacijska skica i položaj murterskog kraja u sjevernoj Dalmaciji
Fig. 1. Position sketch and location of the Murter area in northern Dalmatia

2. otočnog prostora — a) otoka Murtera sa susjednim »školjima« (18,9 km²) koji pripadaju Murteru, Betini i Jezerima, a Tisnome nešto više nego ga pokriva naselje i b) Kornata i udaljenijih otoka (76,0 km²) koji pripadaju Murteru i Betini.

Prirodna osnova

Glavni elementi reljefa. Oko 96% ukupne površine murterskog kraja ima visinu ispod 100 m, a oko 55% ispod 50. U kopnenom dijelu i na otoku Murteru na visine do 50 m otpada 75% površine, dok u Kornatima jedva prelazi 25%.

Dominantni reljefni oblici su međusobno paralelni vapnenački grebeni i udoline izrazito dinarskog smjera pružanja.¹ Grebeni tvo-

1) Kulušić S.: Kornatska otočna skupina, Geografski glasnik 27, Zagreb, 1965, str. 217.

re otoke i najčešće se nastavljaju izvan murterskog kraja. Na otocima su udoline znatno manje. U kopnenom dijelu izdvajaju se prostrane udoline sa zaravnjenim dnom (Dazlina, Dubrava, Ivinj).

Ostali reljefni oblici, koji su najčešći i normalni u vapnencima, ovdje su relativno rijetki (polja, doci, ponikve, jame i dr) i slabije razvijeni. Nalazimo ih u svim dijelovima prostora.² Posebno značajan morfološki element, koji susrećemo samo na kopnu i sjeveroistočnom dijelu Murtera, jest Betinsko-murtersko polje. To je zaravan u vapnencima³ (dio sjeverodalmatinske zaravni) koju razdvaja niz vapnenačkih grebena.

Sastav i građa. Najstarije naslage su dolomiti koji tvore oko 16 % murterskog kraja, a čine krila bora (Murter) i tjemena antiklinala (Žut). Na rudistne vapnence otpada oko 60% površine ovog kraja (Kornat, Modrave, Dubrava) i po pravilu tvore grebene. Karakterizira ih krševitost i siromašan vegetacijski pokrivač, u odnosu na ostale naslage najslabije su obrađeni. Kao i na foraminiferske vapnence tako i na kvartarne naslage otpada po 3% površine. Kvartarni sedimenti sastoje se iz pjeskovitih naslaga⁴, crvenice⁶ i aluvijalnih tala. Najintenzivnije su obrađen prostor.

Iako je teško pratiti glavne strukturne elemente ovog kraja zbog međusobne udaljenosti otočnog dijela do kopna, možemo zaključiti da je otočni dio jednostavnije građen⁷ od kopnenog⁸ koji pokazuje karakteristike ljuskave strukture.

Iz činjenice da se strukturni elementi reljefa razlikuju od stvarnog stanja u prostoru, zaključujemo da su osim tektonike, koja je

-
- 2) Zenkovič V. P., Kaplin P. A.: Podvodnie geomorfologičeskie isledovanja na dalmatinskom p'bereže, Izvestija Akademiji nauk SSSR. Serija geografičeskaja, Moskva, 1965, sv. 3, str. 18—34.
  - 3) Roglić J.: Zaravni na vapnencima, Geografski glasnik 19, Zagreb, 1958, str. 107.
  - 4) Friganović M.: Stanovništvo Šibenskog primorja, Geografski glasnik 24, Zagreb, 1962, str. 2.
  - 5) Brunnacker K. i Basler Đ.: Položaj sjevernobosanskog paleolitika u prirodnom ambijentu würmskog doba Jugoslavije. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, sv. 7, Tuzla, 1967, str. 5—20.
Roglić J.: Geomorfološka istraživanja na kvarnerskim otocima i zadarskom primorju, Ljetopis JA, knj. 55, Zagreb, 1949, str. 166.
  - 6) Gračanin M.: Tla Hrvatske, Zagreb, 1942, str. 19.
  - 7) Mamužić P.: Geologija kornatskog otočja (sa priložima geol. karata 1 : 25 000, br. 13, 16, 17), Institut za geološka istraživanja, Zagreb, 1959.
Mamužić P.: Geologija Dugog otoka (sa priložima geol. karata 1 : 25 000, br. 9, 10, 12, 13, 15), Institut za geološka istraživanja, Zagreb, 1959.
Grimani I.: Geološka istraživanja otoka Iža, V. Lavdare, Sita, Žuta i susjednik školjeva (s priložima geol. karata 1 : 25 000, br. 11, 14), Institut za geološka istraživanja, Zagreb, 1958.
Poljak J.: Geomorfologija otoka Dugog. Prirodoslovna istraživanja kraljevine Jugoslavije, Izdanje JAZU, sv. 16, Zagreb, 1930, str. 4—32.
Schubert R.: Geologija Dalmacije, Zadar, 1909, str. 91.
  - 8) Mamužić P., Borović L., Karalija B., Majcen Ž.: Tumač geološke karte SFRJ, list Šibenik 1 : 100 000, Zagreb, 1966, Arhiv Instituta za geol. istraživanja, Zagreb, str. 39—40.
Schubert R.: Op. cit. str. 91.

imala važnu ulogu u oblikovanju ovog kraja,⁹ odlučni faktori u modeliranju reljefa bili diferencirana erozija i korozivni procesi u vapnencima.¹⁰

Klimatske karakteristike. Što je otočni prostor udaljeniji od kopna i južnije položen, to je pod jačim maritimnim utjecajem i, suprotno, što je kopneni prostor udaljeniji od mora, pokazuje jače kontinentske utjecaje. Na otocima svježije je ljeti, toplije zimi, dok je u kopnenom dijelu obrnuto. U hladnijem dijelu godine prevladavaju vjetrovi iz sjeveroistočnog i jugoistočnog kvadranta, u toplijem dijelu prevladava etezijsko strujanje sa sjeverozapada. Dominantni ljetni vjetrovi¹¹ lokalnog karaktera su maistral i levant. Vlažno doba godine traje od studenog do svibnja. Umjereni sušni period u proljeću traje od kraja travnja do početka srpnja, u jeseni od početka do polovice rujna. Izrazito sušni dio godine, unutar kojeg ponekad ne padne ni kap kiše, traje od početka srpnja do početka rujna, ali zna biti i znatno duži. Hladno godišnje doba je vrlo kratko, po pravilu uvjetovano puhanjem bure. Mrazevi su mogući od početka studenoga do travnja.¹² Srednje mjesečne temperature gotovo nikad ne padnu ispod 6°C.

Vegetacijski pokrivač. Najveći dio prostora su kamenjar i golet (Kornati), katastarski određen kao pašnjak unutar kojeg se izdvajaju poput zelenih oaza obrađeni kompleksi — ograde — s drvolikom vegetacijom. U kopnenom dijelu pašnjake pokriva osim trava (*Stipa pennata*, *Brachypodium ramosum*) grmolika vegetacija. Unutar ovog kraja možemo naći sve degradacijske forme prirodno-vegetacijskog pokrivača, od manjih nakupina i po kršu razbacanih usamljenih stabala crnike (*Quercus ilex*), degradiranih šuma¹³, šikara¹⁴, degradirane makije¹⁵, gariga, pašnjaka do potpunih goleti.

9) Nedela — Devide D.: Prethodni izvještaj o geološkom snimanju u Ravnim kotarima, 1955. (s priložima geol. karata 1 : 25 000), Zavod za geološka istraživanja NRH, br. 128/1956.

10) Roglić J. i Baučić I.: Krš u dolomitima, Geografski glasnik 20, Zagreb, 1959.
Roglić J.: Geomorfološka istraživanja. . . op. cit.

Roglić J.: Zaravni na vapnencima. . . op. cit.

Roglić J.: Unsko — koranska zaravan i Plitvička jezera, Geografski glasnik 13, Zagreb, 1951.

11) Frieta J.: Vjetrovi kao nosioci tipova vremena na našem dijelu Jadrana, Hidrografski godišnjak, Split, 1956/57.

12) Golubić S.: Prilog poznavanju klime primorske regije Jugoslavije korištenjem Walterovih klimadijagrama, Geografski glasnik 20, Zagreb, 1958, str. 140—147.

13) Sastojine graba, hrasta i jasena podignute su iz panja koji je u prošlosti korišten za zimsku prehranu stoke (lisnik).

14) Sastojine obrasle dračom, smrekom, glogom i kupinom.

15) Niska šuma zimzelenih vrsti crnike, zelenike, mrče i vrijesa.

Bolje razvijene drvolike biljke nalazimo na nepristupačnim, udaljenijim mjestima od naselja, najčešće u zaštićenim ogradama. Za otočni prostor ograde su sinonim obradivog i obrađena zemljišta, unutar kojeg raste maslina, smokva i vinova loza, a u kopnenom dijelu privatne očuvane šume. Modifikacije šikare, makije i gariga uzajamno se prožimaju i zauzimaju veći dio pašnjaka na kopnu. Izrazito pašnjački prostor je Kornatska otočna skupina.

Kržljivost prirodno-vegetacijskih sastojina nije posljedica nepovoljnih prirodnih uvjeta nego načina gospodarenja i ekonomskog iskorištavanja. Proces regeneracije i reforestacije naročito brzo napreduje u posljednjem deceniju, mijenjajući kategoriju »pašnjaka« u kategoriju »šume«. Kulturno bilje prvenstveno je vezano za kvarterne naslage i dolomitne zone. Najvažnije i najstarije kulturne biljke ovog kraja su masline (171 379 stabala 1960. godine), smokva (25 943 stabla) i vinova loza (2 716 000 čokota). Od žitarica uzgaja se ječam, kukuruz, pšenica i zob, koje u poljoprivrednoj proizvodnji imaju sekundarno značenje. Povrće se, osim bobica, počelo uzgajati relativno kasno,¹⁶ i to krumpir, kupus i rajčica.

Suvremena problematika

S t a n o v n i š t v o . Prema rezultatima posljednjeg popisa od 31. ožujka 1961. g, na istraživanom prostoru živjelo je 5 886 stanovnika ili 51 na km². To je znatno manje od jugoslavenskog (67) i dalmatinskog¹⁷ prosjeka (59,5), a približno ostalom istočno-jadranskom otočnom prosjeku (48,1). Ali, relativna gustoća naseljenosti samog otoka Murtera mnogo je veća i iznosi 296 stanovnika na km². Da nije vanotočnog životnog (posjedovanog) prostora, otok Murter bi se ubrajao među naše najgušće naseljene otoke i krajeve.¹⁸

K r e t a n j e , s a s t a v i p r o s t o r n a d i f e r e n c i r a n o s t . Najveći broj stanovnika u murterskom kraju zabilježen je 1931. g. Nakon toga slijedi konstantan i nagli pad broja stanovnika. Kretanje poslijeratnog broja stanovnika ovog kraja pokazuje izvjesna odstupanja od ostalih naših otoka,¹⁹ što ukazuje na specifičan stupanj socijalno-ekonomskog preobražaja stanovništva i tok njihova uklapanja u suvremena zbivanja Dalmacije i Jugoslavije.

16) Plavšić — Gojković N.: O poljoprivredi otoka Murtera s naročitim osvrtom na Betinsko-murtersko polje, Biljna proizvodnja br. 3. Zagreb, 1956, str. 7.

17) Friganović M.: Šibensko primorje, Geografski glasnik 24. Zagreb, 1962, str.6.

18) Prosječna gustoća naseljenosti (1961. g) naših otoka: kvarnerske otočne skupine 34,4, srednjodalmatinske 36,2 i južnočalmatinske 166,4 stanovnika na km².

19) Prosječan pad broja stanovnika na našim otocima (1948—1953) bio je 2,8%, a za 1954—1961. g. 5,3%. Slično kretanje zabilježeno je (1948—1953) u sjevernodalmatinskom otočnom prostoru 3,0% i kvarnerskim otocima 5,7%.

Poslijeratni period do 1961. g. karakteriziraju značajne razlike u intenzitetu demografskog regresa. Od 1948. g. do 1953. g. pad broja stanovnika murterskog kraja bio je $-1,5\%$, a od 1954. g. do 1961. g. $-8,3\%$. Slične posljedice nisu ujedno i odraz istih uzroka.

Tab. 1. Kretanje broja stanovnika²⁰ murterskog kraja od 1931. do 1961. g.
Table 1. Population Changes of the Murter area from 1931 to 1961.

Godine	TISNO (Dazlina, Dubrava)	MURTER (Hramina, Kornati)	BETINA (Zdrače)	JEZERA	MURTERSKI KRAJ
1931.	2 032	2 502	1 484	829	6 847
1948.	2 028	2 213	1 200	959	6 400
1953.	2 005	2 295	1 177	938	6 415
1961.	1 865	2 061	1 024	936	5 886
Kretanje stanovništva u % Population changes in %					
1948—1953.	-1,2	+ 3,7	- 1,9	-2,2	-1,5
1954—1961.	-6,8	-11,2	-13,1	-0,2	-8,3

U prvom poslijeratnom periodu do 1953. g. životne prilike nisu se bitno izmijenile. Murterski kraj bio je u pravom smislu riječi otočni prostor, unatoč činjenici što je otok bio vezan mostom s kopnom i što je gotovo četvrtina ukupne egzistencijalne površine bila na kopnu. Dok je sav ostali svijet postao »bliži« i poznatiji, Šibenik je kao glavni regionalni centar i veza sa svijetom ostao jednako daleko i jednako teško dostupan. Život je tekao u okvirima otoka i lokalnog centralnog naselja na otoku — Tisnog. Ekonomske prilike, prema onima od prije rata, nisu se bitno izmijenile, a u izvjesnom smislu bile i gore. Posljedice ratnih stradanja bile su svježije; posebno je naglašen manjak zrelog, muškog stanovništva. Stanovništvo ovog kraja, tradicionalno vezano za zemlju, teško se od nje odvajalo.

Međutim, takvo stanje nije moglo zadovoljiti; mogli su ga riješiti prvenstveno mlađi, dinamičniji ljudi koji su se prvih godina poslije rata vraćali kućama iz svijeta.

Želja za novim, suvremenijim načinom života i mogućnosti zarade uvjetovali su snažni razvoj i brzo povećavanje, posebno obalnih gradskih centara koji su ubrzo privukli veći dio tog stanovništva. To je mahom unutrašnja emigracija zrelog stanovništva, koja

20) Podaci za 1931. g.: Upravno, crkveno i sudsko razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine, Zagreb, 1938, za 1948. g. iz Konačnih rezultata popisa stanovništva FNRJ, Beograd, 1951, za 1953. g. iz Popisa stanovništva 1953. g. knj. XIII, Beograd, 1959. i za 1961. g. iz Popisa stanovništva 1961. g., Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1962.

je još više pogoršala ionako nepovoljnu dobnu i spolnu strukturu, a time i materijalno stanje bazirano na poljoprivredi.

Depopulacijski proces bit će jasniji usporedimo li prirodno kretanje stanovništva sa stanjem utvrđenim popisom (tab. 2).

Tab. 2. Prirodno i popisom utvrđeno kretanje stanovništva 1948—1961.
Table 2. Natural and Census-determined Population Changes 1948—1961

Naselje	1948 — 1953.				1953 — 1961.			
	Prirodni prirast (+) pad (—)	Popisom utvrđen porast (+) pad (—)	Manjak br. st.	%	Prirodni prirast (+) pad (—)	Popisom utvrđen porast (+) pad (—)	Manjak br. st.	%
Tisno	+107	—23	130	5,7	+160	—140	300	15,0
Murter	+131	+82	49	2,2	+127	—234	361	15,8
Betina	— 10	—23	33	2,8	— 23	—153	130	11,1
Jezera	+ 68	—21	89	9,3	+ 65	— 2	67	7,2
UKUPNO	+296	+15	301	4,7	+329	—529	858	13,4

Manjak stanovništva u drugom poslijeratnom periodu (1954—1961) prvenstveno je uvjetovan emigracijom. U tom razdoblju osim unutrašnje migracije javlja se dosta jako iseljavanje u inozemstvo, što nije bilo u skladu s našim tadašnjim koncepcijama rješavanja demografsko-ekonomskih problema.

Za razliku od emigracije do 1953. g, sada sa sela odlazi pretežno mlađe stanovništvo koje je van zavičaja bilo samo za vrijeme odsluženja vojnog roka ili ga do tada nije ni napuštalo. Dok je do 1954. g. prosječno godišnje iz ovog kraja odlazilo oko 60 osoba ili svaki sto sedmi, od 1953. g. do 1961. g. taj se broj udvostručio, tj. selo napušta svaki pedeset treći stanovnik. U cjelini, unatoč sličnim prilikama unutar murterskog kraja od 1948. do 1961. g, pad broja stanovnika u pojedinim naseljima sasvim je suprotnih karakteristika.

Murter i Jezera u poslijeratnom periodu pokazuju u tom pogledu interesantne specifičnosti. Pad broja stanovnika obaju naselja u dva poslijeratna perioda pokazuje suprotno kretanje. Dok do 1954. Jezera prosječno godišnje gube 18 stanovnika ili 18,6 promila, iz Murtera odlazi samo 10 ili 4,4 promila. Od 1953. do 1961. g. Jezera napušta oko 10 stanovnika godišnje ili 13,0 promila, a Murter 52 ili 22,5 promila.

Na pitanje koje nameću takvi odnosi odgovore treba tražiti u ekonomskim prilikama i disproporciji materijalnog stanja stanovnika Murtera i Jezera. Znatno slabija materijalna baza Jezerana imala je za posljedicu ranije traženje izvora prihoda van granica otoka za razliku od Murterana koji su u tom procesu iz više razloga zaostali.

Kao što je izvršena polarizacija u koncentraciji naselja na sjeverozapadnom i jugoistočnom dijelu otoka, tako je polarizirana i specifičnost nekih demografskih pojava.

Prema odnosu glavnih dobnih grupa²¹, ovaj kraj pokazuje staračku dobnu fizionomiju s malim brojem zrelog i mladog stanovništva. Naglašena nepravilnost dobnih grupa između naselja odraz je ne samo posljedica rata nego i socijalno-ekonomskih promjena nastalih u svijetu i kod nas.

Tab. 3. Dobna²² struktura stanovništva u ‰ (1961. g.)
Table 3. Age Structure of Population in ‰ (1961)

Naselje	od 0 do 19 g.	od 20 do 59 g.	60 i više	Ukupno	muški	ženski
Tisno	34,9	47,1	18,0	100,0	42,0	58,0
Murter	29,4	52,0	18,6	100,0	43,5	56,5
Betina	27,4	49,5	23,1	100,0	44,7	55,3
Jezera	35,5	50,0	14,5	100,0	45,6	54,4
UKUPNO	31,4	50,0	18,6	100,0	43,5	56,5

Najvitalnije naselje na otoku su Jezera, što se vidi po najvećem udjelu mladog i umjerenom višku starog stanovništva. Izrazito nepovoljnu dobnu strukturu ima Betina s najmanjim brojem mladih i daleko najviše starih osoba. Po udjelu starog stanovništva Murter i Tisno imaju iste karakteristike. Disproporcija nastaje kod zrelog stanovništva kojeg na otoku ima najviše Murter, i mladog stanovništva. Rat i emigracija jedini su uzroci brojčane disproporcije između muškog i ženskog stanovništva ovog kraja. Debalans u spolnoj strukturi javlja se kod stanovništva starijeg od 24 godine. Kulminaciju doseže u dobi između 35 i 45 godina kada je omjer (1961) muškaraca prema ženama bio 1 : 2,18.

Takvo stanje u pojedinim naseljima bilo je posebno nepovoljno u dobnoj skupini od 35 do 40 godina starosti, tako je u Tisnome na jednog muškarca otpadalo 4,1, Betini 2,8 i Murteru 2,2 žena.

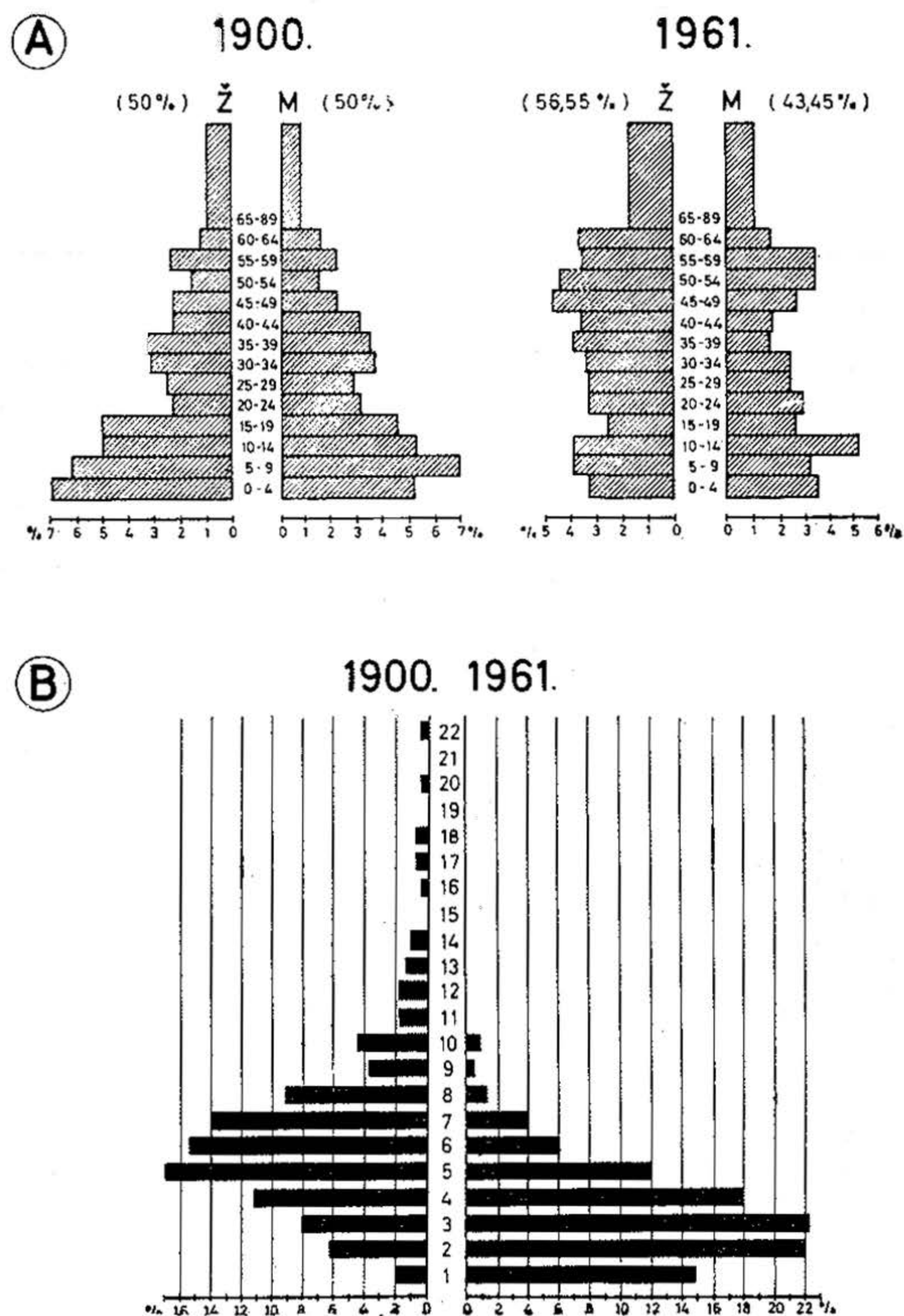
Brojčana disproporcija između muških i ženskih odgovarajućih dobnih grupa posebno se loše odrazila na natalitetu prvih poslijeratnih godina. Murterski kraj u razdoblju 1948—1961. g. s prosječnom stopom nataliteta od 18,6 promila svrstavamo u gornju granicu niskog, odnosno donju umjerenog tipa²³ prirodnog priraštaja. Po istoj klasifikaciji Jezera su naselje s visokim (17,6 promila) pri-

21) Friganović M.: Socijalna geografija I (Stanovništvo), Zagreb, 1965, str. 110.

22) Dobna grupa mladog stanovništva do 19 godina starosti adekvatna je samo za poslijeratne prilike, kada se veći dio omladine školuje i osigurava egzistenciju tek oko 20. godine. U predratnom periodu kao mlado tretirat ćemo dobnu grupu do 14 godina starosti jer je već sa 14 godina kao poljoprivrednik bio sposoban za samostalan život, o čemu nam svjedoče brojni brakovi sklopljeni prije 18. godine života.

23) Macura M.: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 34.

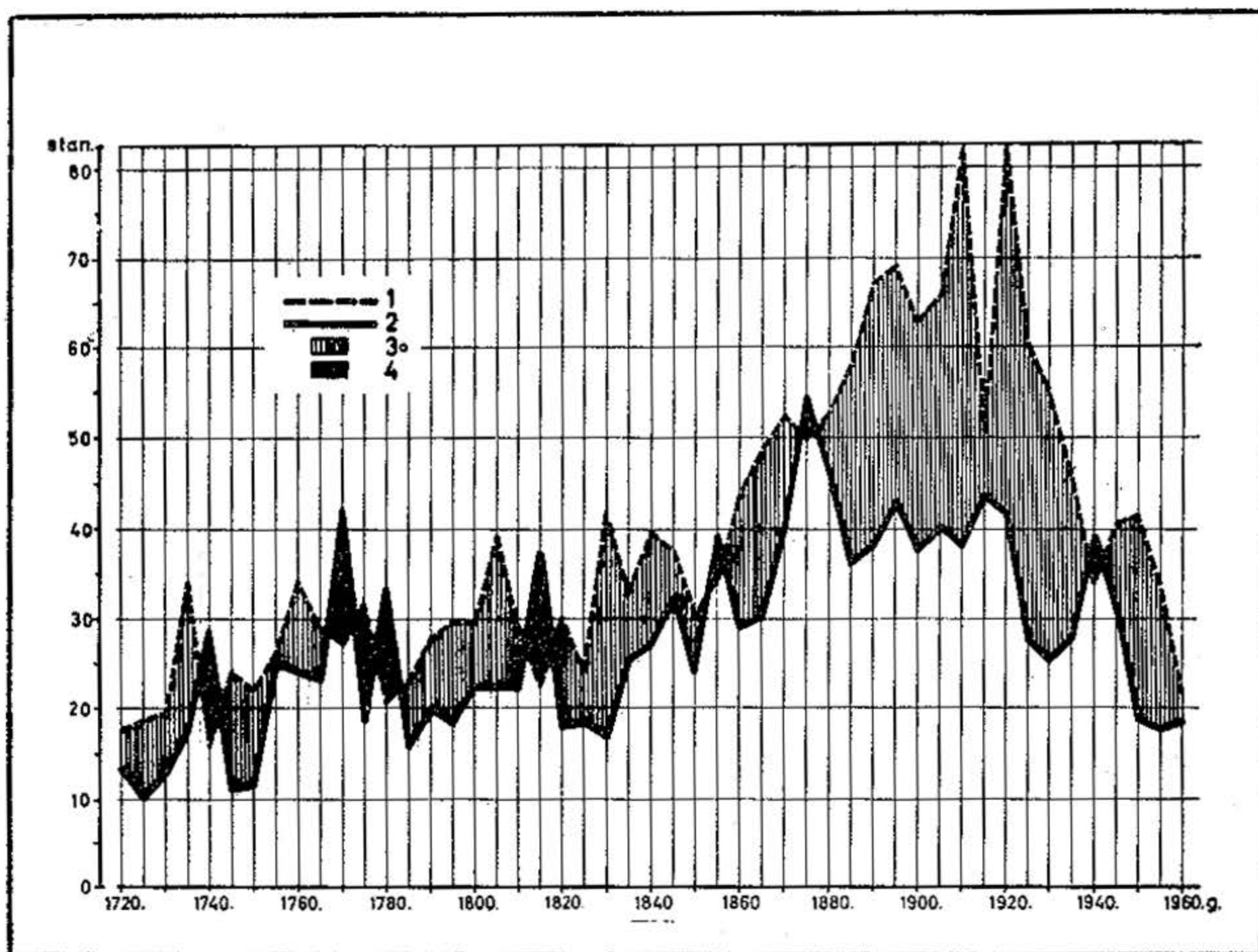

Sl. 2. a) Struktura stanovništva naselja Murtera po dobi i spolu 1900 (prema podacima iz originalne bilježnice popisa stanovništva, sačuvane kod N. Skračića, Murter) i 1961. b) Domaćinstva naselja Murter prema broju članova u % za 1900. i 1961.

Fig. 2. a) Population structure of Murter villages by age and sex in 1900 (prepared on the ground of data from the original census record kept in safety by N. Skračić, Murter) and in 1961. b) Households of Murter villages according to number of members in % for 1900 and 1961.

rodnim prirastom. Betina ima negativni prirodni prirast od $-5,3$ promila, koji ubrzava i onako nagao pad apsolutnog broja stanovništva.

Od 1984 udatih žena bilo je 1961. g. 484 ili $24,5\%$ udovica. Po njihovom broju na prvom mjestu nalazi se Murter (165) zatim Tisno (145), Betina (108) i Jezera (66).

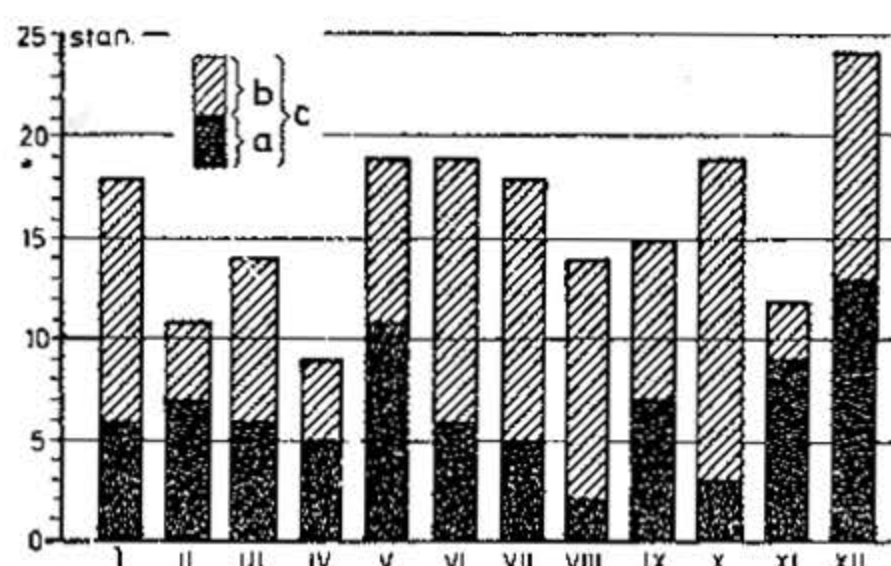

Sl. 3. Broj rođenih i umrlih po petogodištima u Murteru (1720—1960); 1. rođeni, 2. umrli, 3. prirodni prirast, 4. negativni prirodni prirast (pad).

Fig. 3. Birth and death rates in five-year periods on Murter (1720—1960); 1. born, 2. deceased, 3. natural increase, 4. natural decrease.

Od ukupnog broja udatih u Betini na udovice otpadalo je (1961. g) $40,5\%$. Uz dobnu i spolnu strukturu i to stavlja Betinu u demografski najnepovoljniju situaciju na otoku. Beperspektivnost stanja najbolje se vidi iz odnosa stope mortaliteta ($20,1$ promila) i nataliteta ($14,8$ promila) u periodu 1948—1961. g. Takve disproporcije kompleksne su prirode, unutar kojih su dominirali socijalno-ekonomski uzroci posljednjih pola stoljeća i politička previranja. Rat i njegove posljedice, koje se osjećaju i danas, najbolje ilustrira omjer poginulih (prosječna starost 23 godine) prema onima koji su umrli prirodnom smrću. On iznosi samo u posljednjih dvije godine rata $1 : 1,4$ u korist drugih. Popratne pojave — bolesti i neis-

hranjenost — znatno su utjecale na broj umrlih, od kojih je najviše bilo djece i staraca (sl. 4).

Sl. 4. Broj poginulih (a), umrli prirodnom smrću (b) i ukupno (c) za naselje Murter 1943—1944.

Fig. 4. Number of dead by accident (a), by natural causes (b), and total (c) for Murter in the period 1943—1944.

Betina je naselje u kojem je, osim Jezera, emigracija najranije počela. Jezera su prvo naselje u poslijeratnom periodu koje je emigracijski proces snažnije zahvatio; ono se time pravovremeno angažiralo u traženju izlaza iz loše materijalne situacije, i to pretežno u pomorstvu. Murter je u tom procesu vremenski i intenzitetom zaostao, uglavnom zbog naglo poboljšane materijalne baze ostvarene konjunkturuom i visokim cijenama nekih poljoprivrednih proizvoda, posebno ulja. Naglašeni manjak starog stanovništva posljedica je težih životnih prilika uvjetovanih udaljenim i razbacanim posjedima (Kornati) i nepovoljnim kalendarom poljoprivrednih radova što ih nameće maslinarstvo.²⁴

Prividno je bilo i doseljavanja, ali ne u pravom smislu. Obično se radilo o vraćanju autohtonog stanovništva nakon nekoliko godina provedenih van zavičaja. Veći dio povratnika vratio se prije početka II svjetskog rata, između 1920. i 1940. g. U Tisno se vratilo 5,6%, u Murter 2,0% od ukupnog broja njihova stanovništva 1961. godine. Poslije rata najveći broj povratnika zabilježen je od 1948. do 1952. g., mahom učesnika NOR-a. Tada se u Tisno vratilo 2,2%, Murter 1,2%, a u Betinu i Jezera manje od 1%.

Povratnici su samo neznatno ublažili konstantno opadanje broja stanovnika. U prosjeku od 1900. do 1961. g. ukupni broj povratnika iznosio je godišnje 0,16%.

Za bolje razumijevanje opće problematike i potpunijeg objašnjenja demografskih procesa neobično su važna socijalno-gospodarska obilježja stanovništva.

24) Prema informacijama općinskog liječnika D. Kulušića, u periodu od 1925—1935. od ukupnog broja smrtnih slučajeva oko 65% otpada na TBC i upalu pluća. Za vrijeme branja i čupanja maslina od 10. do 12. mjeseca njihov udio kretao se između 75 i 90%. Jedan od glavnih uzroka takvog stanja bili su uvjeti transporta (brodom na jedra ili vesla) masline od posjeda do kuće i loše vremenske prilike tog dijela godine.

Tab. 4. Aktivno stanovništvo prema gospodarskoj djelatnosti (1961. g.)
 Table 4. Gainfully Employed Population according to Economical Activity
 (1961)

Naselje	Poljoprivreda	Industrija	Građevinarstvo	Zanatska i us- lužna djelatnost	Promet	Trgovina i ugostiteljstvo	Uprava	Kultura i prosvjeta	Zdravstvo	Ostalo
Tisno	554	18	7	16	49	18	23	12	8	7
Murter	636	61	2	17	56	23	13	13	—	2
Betina	267	119	1	2	28	12	—	2	—	3
Jezerca	221	5	1	1	107	5	1	—	—	1
UKUPNO	1 678	203	11	30	240	58	37	27	8	13

Od ukupnog broja stanovnika murterskog kraja na aktivno otpada (1961. g) 41,4%. U Betini je najveći udio aktivnog stanovništva (44,6%); ono mahom prelazi okvire dobne skupine zrelog stanovništva i ulazi u grupe starijih od 60 godina. Najmanji broj aktivnog stanovništva imaju Jezerca (38,1%). Takav omjer stvoren je zbog zapošljavanja van mjesta boravka, posebno u pomorstvu. Žene i stariji članovi domaćinstva rade u poljoprivredi, a muškarci u nepoljoprivrednim djelatnostima.

U Murteru na aktivno stanovništvo otpada 42,2%, u Tisnome 40,0%. U poljoprivredi kao dominantnoj gospodarskoj djelatnosti angažiran je najveći broj stanovnika. U primarnoj skupini ekonomskih djelatnosti radi 73,5% aktivnog stanovništva ovog kraja. U Betini je taj udio 61,5%, Jezerima 64,5%, Murteru 77,0% i Tisnom 77,5%.

Drugo mjesto zauzimaju tercijarne ekonomske djelatnosti na koje u ovom kraju otpada 16,0% aktivnog stanovništva; na prvom mjestu su Jezerca s 33,7%, zatim Tisno 16,6%, Murter 15,0% i Betina sa svega 10,5%.

Iako su sekundarne ekonomske djelatnosti najslabije zastupljene, samo s 10,5% ukupnog aktivnog stanovništva, unutar te grupe postoje i najveće razlike među naseljima. Dok Jezerca u toj grupi imaju svega 1,7% aktivnog stanovništva, Betina ima 28,0%, Murter 8,0% i Tisno 5,9%.

25) Primarna skupina ekonomskih djelatnosti obuhvaća poljodjelstvo, stočarstvo, ribolov i šumarstvo. Sekundarna — rudarstvo, industriju, građevinarstvo i proizvodno zanatstvo. Tercijarna — promet, ugostiteljstvo, turizam, trgovinu, upravu, prosvjetu i sl. Friganović M.: Op. cit. str. 117.

Preko 80% aktivnog stanovništva sekundarnog sektora ekonomskih djelatnosti ovog kraja zaposleno je u brodogradilištu²⁶ »Vodopija I. S.« u Betini, jedinom industrijskom objektu na otoku. To je razlog zašto je u Betini najmanji broj zaposlenih u tercijarnim djelatnostima, a posebno pomorstvu.

Koliko je murterski kraj bio zatvoren i slabo uključen u zbivanja susjednog prostora najbolje nam pokazuje odnos aktivnog stanovništva koje radi u mjestu stanovanja i van njega (tab. 5). Brodogradilište u Betini prihvaća 95% onih koji su radili u drugom mjestu iste općine. Gravitacija radne snage prema Šibeniku do 1961. g. bila je slaba, uglavnom zbog loših prometnih veza.

Tab. 5. Aktivno stanovništvo prema mjestu rada (1961. g.)

Table 5. Gainfully Employed Population according to Place of Work (1961)

Naselje	Svega aktivno		Radi u svom mjestu		Radi u drugom mjestu		Radi u drugoj općini		Nepoznato	
	aps.	%	aps.	%	aps.	%	aps.	%	aps.	%
Tisno	845	100,0	806	95,2	22	2,5	17	2,3	—	—
Murter	866	100,0	770	89,0	61	7,0	35	4,0	—	—
Betina	456	100,0	439	96,0	4	1,0	13	3,0	—	—
Jezera	356	100,0	300	84,0	7	2,0	47	13,2	2	0,8
Ukupno	2 423	100,0	2 215	91,5	94	3,9	112	4,6	2	0,0

Aktivno stanovništvo koje radi van mjesta stanovanja, u drugoj općini, bili su tjedni migranti. Nakon uvođenja redovne autobusne linije otok Murter — Šibenik situacija se nešto mijenja.²⁷ Smanjen je broj tjednih migranata, a znatno povećan broj dnevnih. Dnevne migrante sačinjavaju mahom đaci, kojih je sve više, i administrativno osoblje koje je ukidanjem općine u Tisnom većim dijelom danas zaposleno u Općinskom odboru Šibenik. Međutim, osim centripetalne snage Šibenika sve jače se osjeća utjecaj Zadra. Privlačna snaga Zadra kao gravitacijskog centra došla je do izražaja u periodu od 1961. do 1963. g. kao posljedica izgradnje Jadranske

26) U brodogradilištu »Vodopija I. S.« 1960. g. bilo je zaposleno 210 radnika (muških) i 24 službenika (20 muških i 4 žene). Stanje ni danas nije bitno promijenjeno. Zavod za statistiku općine Šibenik, »Demografija«, Šibenik, 1963.

Brodogradilište služi za remont i izradu isključivo drvenih brodova. Posljednjih godina sklapaju poslove s inozemstvom. Prošlogodišnji brutto-promet iznosio je 450 mil. st. dinara. Osim brodogradilišta koje radi tokom cijele godine, postoje industrijski pogoni za preradu maslina (uljarna) u Murteru i Tisnome koji godišnje rade oko tri mjeseca.

27) Povremena autobusna veza Murter — Šibenik uspostavljena je 1957, a redovita od 1963.

magistrale,²⁸ koja se u ovom prostoru pomicala od sjeverozapada prema jugoistoku. Istovremeno se povećava utjecaj Zadra pomorsko-privrednom orijentacijom (Jugotanker).

Gospodarstvo nekog kraja uvjetuju prvenstveno elementi prirodne sredine na koje čovjek djeluje kao modifikator, diktirajući vrstu, opseg i intenzitet određene gospodarske aktivnosti u skladu s potrebama i mogućnostima društva.

Prostorna dominacija vapnenačkog tla obrnuto je proporcionalna agrarno-gospodarskim mogućnostima kraja. Suprotne pojave rezultat su dugotrajnog i u vremenu promjenjivog upornog djelovanja čovjeka.

Oblici, uvjeti i način iskorištavanja zemljišta. Dominantna gospodarska karakteristika kraja je kombinirano vođenje ekonomije. Materijalnu bazu čine agrarna proizvodnja, u prošlosti dopunjena ribarenjem i stočarenjem, i u novije vrijeme niz tercijarnih aktivnosti koje postepeno potiskuju sve ostale.

Poljoprivreda je i danas dominantna gospodarska grana; njom se bavi (1961. g.) 41% ukupnog stanovništva i 44,2% domaćinstva ovog kraja. Posjedi stanovništva murterskog kraja razmješteni su unutar 21 katastarske općine.²⁹ U sedam katastarskih općina (tab. 6) nalazi se preko 80% površine tih posjeda.

Usporedbom načina stvarno korištenog zemljišta (tab. 7) 1960. g. i kategorija iskorištavanja zemljišta (tab. 6) za 1955. i 1964. g. vidimo da su kvantitativno najveće promjene evidentirane na manje agrarno vrijednom zemljištu: pašnjacima, šumama i neplodnom tlu. Razlike nastale u načinu korištenja obradivog zemljišta, relativno kratkog vremenskog perioda jedan su od glavnih pokazatelja promjena kvalitativnih svojstava stanovništva.

Način iskorištavanja zemljišta po naseljima unutar pojedinih prostornih jedinica (KO) ističe prostorni raspored i daje jasniju sliku agrarne proizvodnje.

Iako je ukupna obradiva površina smanjena, u čitavom prostoru zabilježen je porast površina pod voćnjacima. To nije odraz povećanog interesa za voćarstvo nego smanjenja intenziteta poljodjelske aktivnosti. Porast voćnjaka uvjetovan je načinom uzgoja kulturnih biljnih vrsta. Na svakoj parceli, bez obzira pod kojom je (dominantnom) kulturom, nalazimo poneko stablo masline ili smokve. Uništenjem glavne biljne vrste na nekoj parceli, kao npr. vinograda, mijenja se kategorija i dotična parcela, makar imala samo jedno stablo masline ili smokve, kvalificirana je kao voćnjak. Naj-

28) Vremenski je Zadar bio gotovo jednako udaljen kao i Šibenik. Takvom stanju pridocijela je komplicirana i nesinhronizirana trajektna veza Martinska — Šibenik. Most preko Krke izgrađen je tek 1966. g., čime je riješen taj problem.

29) Tisno, Dazlina, Murter—Betina, Modrave, Kornati, Jezera, Žirje, Prvić, Tribunj, Vodice, Čista, Velim, Stankovci, Banjevci, Radašinovići, Vrana, Tkon, Pakoštane, Biograd, Pašman i Sali. Stanje 1964. Ured za katastar Šibenik.

Tab. 6 Kategorije iskorištavanja zemljišta katastarskih općina u ha i %
(1955—1964. g.)
Table 6. Categories of Cultivation of Land in Communal Centers with Land
Registry and Assessment Office (CC/LRAO) in Ha. (2.471 Acres) and
% (1955—1964)

MO	God.	Oranice i vrtovi	Vojnjaci	Vinogradi	Livade	Obradive povrsine	Pasnjaci	Σ ume	Neploдно	Ukupno
Tisno Dazlina	1955.	546	250	512	2	1 310	60	2 495	90	3 955
	1964.	447	500	283	1	1 231	1 756	653	315	3 955
	Razlika	-99	+250	-229	-1	-79	+1 696	-1 842	+225	
	%	2,4	6,3	5,8	0,0	1,9	42,7	46,5	5,7	
Murter — Betina	1955.	146	1 506	12	—	1 654	869	20	135	2 688
	1964.	79	1 468	11	—	1 558	908	54	168	2 688
	Razlika	-67	-38	-1	—	-106	+39	+34	+33	
	%	2,5	1,4	0,0	—	3,9	1,5	1,3	1,1	
Kornat	1955.	16	350	30	—	396	6 082	90	313	6 881
	1964.	21	295	18	—	334	4 913	121	1 513	6 881
	Razlika	+5	-55	-12	—	-62	-1 169	+31	+1 200	
	%	0,1	0,8	0,2	—	0,9	16,7	0,5	17,1	
Jezera	1955.	20	390	23	1	434	400	6	48	888
	1964.	14	318	20	—	352	443	7	86	888
	Razlika	-6	-72	-3	-1	-82	+43	+1	+38	
	%	0,7	4,3	0,3	0,1	9,4	4,9	0,1	4,4	
UKUPNO	1955.	728	2 496	577	3	3 804	7 411	2 611	586	14 412
	%	5,0	17,3	4,0	0,0	26,3	51,3	18,1	4,3	100,0
	1964.	561	2 581	332	1	3 475	8 020	835	2 082	14 412
	%	3,9	17,9	2,3	0,0	24,1	55,5	5,8	14,6	100,0
	Razlika	-167	+85	-245	-2	-329	+609	-1 776	+1 496	
	%	1,1	0,6	1,7	0,0	2,2	4,2	12,3	10,3	

Tab. 7. Način korištenja zemljišta Murterskog kraja u % (1960. g.)
 Table 7. Land Use in the Murter area in % (1960)

Naselje	Oran i vrt.	Voćnjaci	Vinogradi	Ukupno obradivo	Pašnj. i liv.	Bare	Šume	Neplodno	Ukupno Udio na-seja u ukupno korište-nom zem-ljištu	15,0
Tisno	12,0	12,0	13,0	37,0	50,0	5,0	5,0	4,0	100,0	15,0
Murter-Betina	1,3	18,7	0,6	20,6	79,4	0,0	0,0	0,0	100,0	77,0
Jezera	1,5	36,2	4,4	42,1	53,0	—	—	4,9	100,0	8,0
Ukupno	2,9	19,1	2,7	24,7	72,3	0,0	1,0	2,0	100,0	100,0

češće se na takvim parcelama obrađuje samo nekoliko četvornih metara oko voćke, sve ostalo ostaje neobrađeno.

Predjeli u kojima se smanjuju površine pod voćnjacima, kao što su Kornati, Murter, Betina, Modrave i Jezera, pokazuju ne samo smanjen interes za agrar nego u izvjesnom smislu i degradaciju najkvalitetnijih poljodjelskih površina. Stanje u pejzažu daleko je gore nego što podaci pokazuju. Skoro 3/4 ukupnog prostora otpada na pašnjačko-kamenjarsko zemljište, od toga je oko 20% površine čisti vapnenački kamenjar gotovo bez vegetacije.

Najvredniji dio prostora su obradive površine. Među njima dominantno mjesto zauzimaju voćnjaci³⁰ i vinogradi. Kod triju izrazito otočnih naselja — Murtera, Betine i Jezera — najveći dio obradivih površina je pod voćnjakom; u Tisnome prevladavaju vinogradi i oranično-vrtne površine. Takvo stanje rezultat je naslijeđenih prilika iz prošlosti. Dazlina, Dubrava i Ivinj su izrazito oranično-vinogradarski prostori. U Modravama i većem dijelu otoka Murtera dominiraju voćnjaci, a u ostalom otočnom prostoru i vapnenačkim grebenima pašnjak i makija.

Najveće promjene u poslijeratnom periodu vidljive su u pejzažu na pašnjačkim površinama koje su danas sve više obrasle niskom šikarom i gube izgled i funkciju pašnjaka, prelazeći postepeno u šumu.

30) Voćnjaci su danas u prosjeku slijedećeg sastava: 83% maslina, 15% smokava, 1,3% višanja i 0,7% bajama i ostalog voća. Proporcija je znatno poremećena na štetu masline poslije jake zime 1956. g. kada je stradalo oko 72% maslina (Plavšić—Gojković: Op. cit. str. 9). Od hladnoće su stradala najkvalitetnija stabla maslina u najzaštićenijim mjestima. Ta rijetka pojava smatra se posljedicom naglog zahlađenja s karakteristikama temperaturne inverzije u periodu kada je cirkulacija sokova u biljkama na povoljnijim mjestima već započela, za razliku od onih koje su bile na lošijim mjestima eksponiranim buri kod kojih vegetacijski procesi nisu započeli ili starijih stabala koja su otpornija i kod kojih i inače kasnije počinje vegetacijski proces.

Tab. 8. Način korištenja zemljišta po jednom domaćinstvu u ha (1960. g) prema veličini posjeda po naseljima

Table 8. Land Use per Household in Ha. (2.471 Acres) in 1960 according to Estate Size by Places

Veličina posjeda	Prosječna veličina posjeda jednog domaćinstva				Ukupno obradivo zemljište			
	Tisno	Murter-Betina	Ježera	Murter-ski kraj	Tisno	Murter-Betina	Ježera	Murter-ski kraj
do 2 ha	0,63	1,19	0,46	0,89	0,32	0,76	0,24	0,53
2—8 ha	3,72	3,25	4,50	3,59	1,51	2,22	1,94	1,95
8 i više	19,60	35,00	11,70	31,02	5,68	4,55	4,48	4,44
Prosje.	3,23	9,20	3,71	6,65	1,23	2,20	1,47	1,82

Način korištenja tala i ekonomska struktura domaćinstva pokazuje čitav niz specifičnih razlika između naselja (tab. 8, 9.). Samo iz činjenice da Murteru i Betini pripada skoro 4/5 ukupno posjedovne površine, a Jezerima manje od 1/10, vidimo da unutar ovoga prostora vlada vrlo složena i kompleksna poljodjelska problematika koja se održava ne samo u strukturi domaćinstava nego i u nizu drugih pojava, npr. intenzitetu agrarne aktivnosti, posjedovnim odnosima, uzgoju, dominaciji i prostornom rasporedu pojedinih biljnih vrsti itd.

Tab. 9. Udio korištenih površina između naselja u % (1960. g.) prema veličini posjeda

Table 9. Share of Cultivated Areas per Places in % (1960) according to Estate Size

Veličina posjeda	Udio posj. grupe naselja u ukupnoj površini grupe i udio naselja u uk. površini				Ukupno obradivo			
	Tisno	Murter-Betina	Ježera	Murter-ski kraj	Tisno	Murter-Betina	Ježera	Murter-ski kraj
do 2 ha	25,9	67,6	7,5	100,0	22,0	71,7	6,3	100,0
2—8 ha	34,5	46,6	19,9	100,0	25,7	58,5	15,7	100,0
8 i više	6,6	90,0	3,4	100,0	13,9	82,7	9,4	100,0
Prosje.	15,0	77,0	8,0	100,0	20,7	67,0	23,0	100,0

Glavni poljoprivredni proizvodi na kojima je zasnovan opstanak stanovništva ovog kraja jesu maslinovo ulje, vino, smokve i stoka.

Prodajom, a u prošlosti i u ratu zamjenom tih proizvoda, dolazilo se do dobara potrebnih za život, prvenstveno žitarica.³¹

Osim navedenih poljoprivrednih proizvoda značajnu ulogu u ekonomici ovog kraja ima povrće. Proizvodnja je prelazila vlastite potrebe i bila jedan od izvora novčanih prihoda. Posebno se ističe povrtlarskom proizvodnjom Murtersko-betinsko polje³² (površine oko 120 ha) čijim se proizvodima u prvim poslijeratnim godinama podmirivao veći dio potreba šibenske tržnice.³³ Oko četvrtine polja prilagođeno je uzgoju povrtnih biljnih vrsti kojima je neophodna veća količina vode. Na oko 40 ha površine polja uz kuće Hramine, Zdraća i Betine iskopano je oko 300 bunara, što omogućava vrlo visoke prinose unatoč relativno primitivnom načinu obrade. Iako materijalna baza postoji, ona nije iskorištena kako bi trebalo, što više, u zadnje je vrijeme proizvodnja povrtlarskih proizvoda opala oko 30%. Uzrok tome su loše transportne³⁴ mogućnosti individualnog proizvođača i smanjeni interes zbog mogućnosti lakše zarade dodatnim nepoljoprivrednim djelatnostima, naročito u ljetnom periodu.

Dopunske privredne djelatnosti ovog kraja su ribarstvo i u novije vrijeme turizam koji postepeno stavlja u drugi plan sve ostale grane privređivanja.

Intenzitet korištenja jači je u Murteru, Betini i Jezerima nego u Tisnom. Oranično-vrtne površine na otoku pretežno su zasijane povrtnim biljem, veći dio koristi se preko čitave godine u kombinaciji rajčica – blitva, kupus – krumpir. Na ove površine otpada oko 65,5% ukupno zasijanog povrtnog bilja. Tišnjani na većem dijelu oranično-vrtnih površina uzgajaju žitarice na koje otpada 75,6% ukupno zasijanih površina.

Najintenzivnije uzgajana i najzastupljenija višegodišnja biljka u Tisnome je vinova loza, a kod ostalih naselja apsolutno dominira maslina. Situacija u tom pogledu još je početkom ovog stoljeća bila sasvim drugačija. Od ukupno obradivih površina 56,5% bilo je pod vinogradom ili u zajednici s maslinom. Nikakve bitne razlike nisu postojale između Tisnog (51,0% vinograd) i ostalih naselja (54,2% vinograd od ukupno obradivog zemljišta). Situacija koju danas vidimo dijametralno je suprotna. Na vinograde u ovom prostoru otpada 9,8% ukupno obradivog zemljišta (1960. g), i to u Tisnome 34,0%, a na posjedima ostalih naselja 8,9%.

31) Samo 1953. g. preko poljoprivrednih zadruga kupljeno je brašna: u Tisnome 190 800 kg, Murteru 270 500 kg, Betini 148 500 kg i Jezerima 776 800 kg.

32) Plavšić — Gojković N.: Op. cit. str. 8.

33) Samo poljoprivredna zadruga u Betini 1953. g. otkupila je i otpremila na tržište pet vagona proljetnog špinata, 25 vagona kupusa, 20 vagona krumpira i 10 vagona rajčice.

34) Danas je prometna veza isključivo autobusima kojima se ne mogu prevoziti veće količine robe, kao što je to bilo moguće dok je postojala redovna brodska veza Murter — Šibenik.

Sva naselja nisu jednako reagirala na socijalno-ekonomske promjene međuratnog i poslijeratnog perioda. Isključivo otočna naselja relativno su se brže i šire uklopila u novčanu ekonomiju, dok je Tisno u tom zaostalo, sačuvavši u strukturi posjeda i načinu korištenja površina tragove autarkične ekonomije do danas.

Murter, Betina i Jezera ranije se uklapaju u novčanu ekonomiju i zbog dominacije krševite prirodne osnove na kojoj imaju svoje posjede i relativno rane orijentacije na uzgoj masline,³⁵ kao posljedice društveno-ekonomskih i posjedovnih odnosa u 17, 18. i 19. stoljeću.

Stanovnici isključivo otočnih naselja (prije djelomično, a danas sasvim) podmiruju potrebe, posebno u žitaricama, prodajom dominantnih poljoprivrednih proizvoda ili sredstvima iz drugih izvora (turizam, ribarstvo), što doskora nije bio slučaj u Tisnom.

Intenzitet i brzina tog procesa reflektiraju se u nizu popratnih pojava od kojih deagrarizacija nije jedina. Pojava ugara («ledine») u ovom prostoru zahvatila je najprije udaljenije degradirane, prvenstveno ekonomski manje vrijedne površine (sl. 5 a, b.).

U novije vrijeme evidentirane su promjene i kod ekonomski najvrednijih kategorija zemljišta — oranično-vrtnih površina. Iz razlike između zasijanih površina (žitarice, povrtno i krmno bilje), i površine oranica i vrtova vidimo da je trinaestina (7,5%) najkvalitetnijeg zemljišta murterskog kraja ostala neobrađena (Tisno 10 ha, Murter — Betina 13 ha, Jezera 3 ha, Murterski kraj 26 ha).

Uzroci takvom stanju nisu isključivo nestašica radnog stanovništva nego diferencirana valorizacija pojedinih prostornih jedinica kao posljedica suvremenih socijalno-ekonomskih procesa.

Dok je vrijednost zemljišta iste kvalitete na kopnenim posjedima naglo pala, na otoku je naglo porasla. To je posebno vidljivo kod naselja Murtera i Betine, gdje je dio najvrednijeg obradivog zemljišta zbog svog položaja pretvoren u građevinski prostor visoke vrijednosti.

Iz istih je razloga kod Tisnog i Jezera naglo porasla vrijednost pašnjačko-kamenjarskog obalnog prostora (bivši zajednički pašnjak, danas općinsko zemljište).

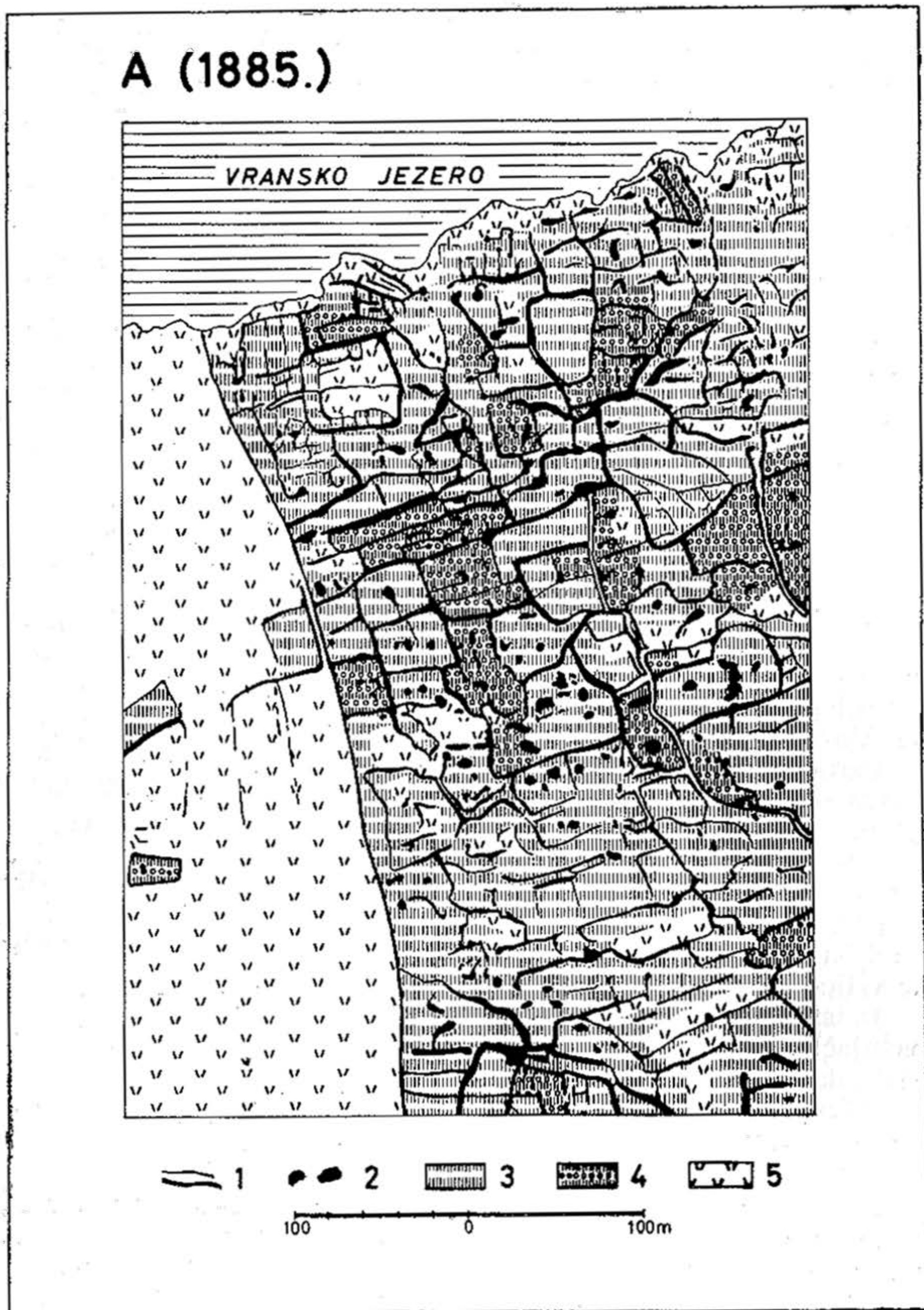
Diferenciranje domaćinstava prema veličini posjeda na mali (do 2 ha), srednji (2 – 8 ha) i veliki (preko 8 ha) približno odgovara pojmu siromašan, srednje situiran i relativno imućan.

Raznovrsno težište agrarne proizvodnje i posebnosti agrarne strukture³⁶ daju samo relativnu vrijednost takvoj klasifikaciji domaćinstava, posebno zato što je dopunske izvore prihoda vrlo teško definirati i dati im značenje trajnijeg pokazatelja vrijednosti.

35) Fortis A.: *Viaggio in Dalmazia*, knj. II, Venecija, 1774, str. 254.

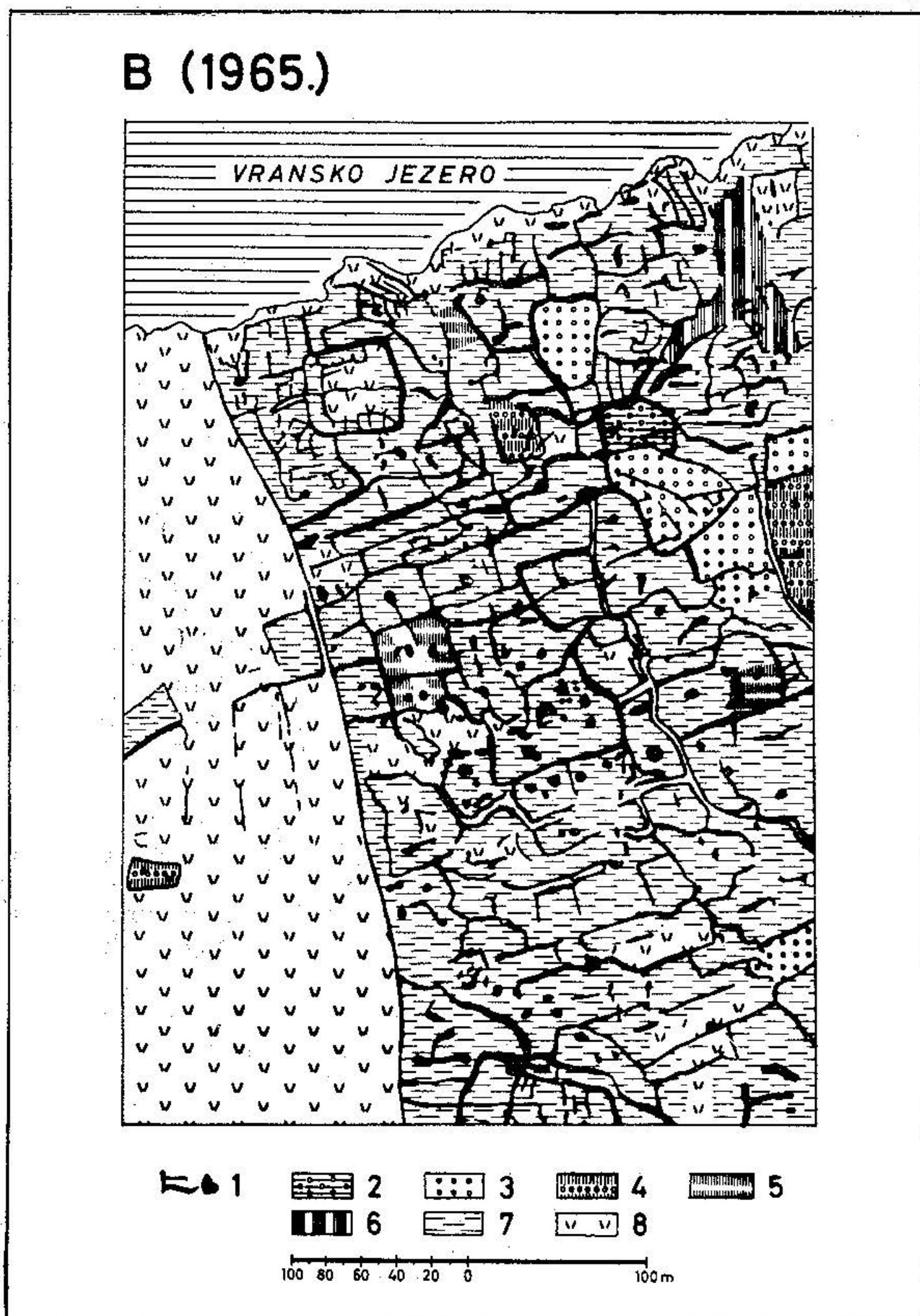
Dulibić B.: *Borba murterskih seljaka za »staro pravo«*, Šibenska revija II, rujan 1955.

36) Orkvenčić I.: *Katastar i gruntovnica kao izvori geografske dokumentacije*, V kongres geografa FNRJ, Cetinje, 1959.

Sl. 5. Način iskorištavanja zemljišta KO Murter—Betina—Modrave; a) stanje 1885. 1,2 međašnji zidovi (»prizidi«, »gomile«), 3. vinograd, 4. voćnjak s vinogradom, 5. pašnjak

Fig. 5. Land use in communal center with land registry and assessment Murter—Betina—Modrave; a) situation in 1885. 1,2 boundary walls (»prizidi« and »gomile«), 3. vineyard, 5. pastures

Sl. 5. Način iskorištavanja zemljišta KO Murter–Betina–Modrave; b) stanje 1965. 1: međašnji zidovi (»prizidi« i »gomile«), 2. voćnjaci u »ledini« (maslina 95%), 3. voćnjak obrađen, 4. voćnjak s vinogradom, 5. vinograd, 6. oranica (pod žitaricama ili grahoricom) obrađena, 7. »ledina« (ugar, najčešće sasvim napušten obradivi prostor), 8. pašnjak

Fig. 5. Land use in communal center with land registry and assessment Murter–Betina–Modrava; b) situation in 1965. 1. boundary walls (»prizidi« and »gomile«), 2. orchards in »ledina« (olive 95%), 3. orchards cultivated, 4. orchards with vineyard, 5. vineyard, 6. plowland (under cereals and vetch) cultivated, 7. »ledina« (fallow, most often completely abandoned cultivable land).

Najveći dio obradivih površina (21,1%) otpada na domaćinstva s veličinom posjeda od 5 do 8 ha, dok je najveći broj domaćinstava (258) s veličinom posjeda od 1 do 2 ha i 2—3 ha (226).

S t r u k t u r a d o m a ć i n s t a v a. Proces deagrarnizacije najjače je zahvatio domaćinstva s velikim i malim posjedom. I kod jednih i kod drugih broj članova domaćinstava je disproporcionalan s veličinom posjeda. Kod domaćinstava s velikim posjedom broj članova je suviše malen za kompletno vođenje poljoprivrednog gospodarstva, a kod malog posjeda prevelik. Zajedničko u oba slučaja je smanjeni interes za poljoprivredne aktivnosti, a povećan za nepoljoprivredne djelatnosti. Najvidljivija razlika između čistih poljoprivrednih domaćinstava i mješovitih, kod kojih barem jedan član obitelji radi van poljoprivrede, jest broj članova domaćinstava.

Poboljšana materijalna osnova mješovitih domaćinstava omogućila je i izdržavanje većeg broja članova. U prosjeku broj članova takvih domaćinstava je za jednu osobu veći od poljoprivrednih.

Pojedine socijalne grupe (prema veličini posjeda) između pojedinih naselja pokazuju značajne i vidljive razlike. U pravilu disproporcija između mješovitih i poljoprivrednih domaćinstava prema broju članova je to manja što su mješovita domaćinstva mlađa, ovisno o dobi i prihodima člana obitelji zaposlenog van poljoprivrede.

Najveće razlike u broju članova između mješovitih i poljoprivrednih domaćinstava pokazuju Betina, Murter i Jezera. U Tisnom su najmanje razlike, a u socijalnoj grupi velikih posjeda vidimo i suprotne pojave. Takva anomalija je posljedica istovremene odsutnosti većeg broja mlađih članova domaćinstva zbog školovanja ili emigracije.

Treba istaknuti da je broj osoba mješovitih domaćinstava s veličinom posjeda do 2 ha za 30% veći od poljoprivrednih; da je broj članova domaćinstava s veličinom posjeda od 2 do 8 ha između poljoprivrednih i mješovitih približno isti (1,4% u korist mješovitih) i da je broj osoba domaćinstava s posjedom većim od 8 ha za 26,4% manji kod mješovitih (tab. 10).

Nameće se zaključak da su domaćinstva s najslabijom materijalnom bazom prva reagirala na suvremene socijalno-ekonomske promjene poslijeratnog perioda, a posljednja s velikim posjedom tek su načeta.

Iako najveći dio iskorištavanog prostora (72,3%) otpada na pašnjake, stočarstvo ovog kraja postepeno gubi svoje značenje i predstavlja izrazito ekstenzivnu gospodarsku djelatnost. Unatoč tome da takva konstatacija vrijedi za murterski kraj u cjelini, i u ovom slučaju postoje vidne razlike između naselja — kako po broju stoke određene vrste tako i prema broju domaćinstava sa stokom (tab. 11),

Tab. 10. Broj domaćinstava (1) i prosječan broj članova jednog domaćinstva (2) prema izvoru prihoda i veličini posjeda (1960. g.)

Table 10. Number of Households (1) and Average Number of Members of a Household (2) according to Income Source and Size of Estate (1960)

Izvori prihoda domaćin.	Naselje	Ukupno		Bez zemlje		Do 2 ha		2--8 ha		8 i više		Nepoznato	
		1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Poljo-privreda	Tisno	228	3,6	2	5,0	44	3,5	166	3,5	18	6,0	—	
	Murter	213	3,0	2	3,5	36	2,4	152	2,8	123	3,5	1	
	Betina	158	2,3	—	—	29	2,1	108	2,3	19	2,7	2	
	Jezera	78	3,6	1	1,0	5	2,8	61	3,2	12	4,8	1	
	Murterski kraj	776	3,1	5	3,6	114	2,6	487	3,0	172	3,8	4	
Mješoviti	Tisno	180	3,5	11	2,0	55	3,2	118	3,7	9	3,8	1	
	Murter	200	4,1	5	3,4	46	3,3	103	4,3	50	6,1	1	
	Betina	116	3,9	—	—	32	3,8	75	3,8	9	4,6	—	
	Jezera	116	4,2	3	2,7	27	4,0	77	4,3	10	5,2	2	
	Murterski kraj	612	4,1	19	2,5	160	3,5	373	4,0	78	4,8	4	
Nepoljo-privreda i nepoznato	Tisno	125	2,9	120	2,9	126	3,2	2	3,0	—	—	1	
	Murter	108	2,6	104	2,6	105	2,6	2	3,0	—	—	1	
	Betina	70	3,0	66	3,1	67	3,1	2	2,0	—	—	1	
	Jezera	55	3,1	54	1,9	54	3,1	—	—	1	1,0	—	
	Murterski kraj	358	2,9	344	2,9	352	2,9	6	2,7	1	1,0	3	
Ukupno	Tisno	533	3,7	133	2,9	225	3,0	286	3,6	27	6,0	2	
	Murter	620	3,3	111	2,7	187	2,7	257	3,3	173	3,8	3	
	Betina	344	3,0	66	3,1	128	3,0	185	2,9	28	3,5	3	
	Jezera	250	3,7	58	2,9	86	3,3	138	3,8	23	4,6	3	
	Murterski kraj	1 747	3,4	368	2,8	626	3,0	866	3,4	251	4,1	11	

Tab. 11. Broj stoke (1) i broj domaćinstava Murterskog kraja sa stokom (2) prema veličini posjeda (1960. g.)

Table 11. Heads of Cattle (1) and Number of Households of Murterski kraj with Cattle (2) according to Size of Estate (1960)

Veličina posjeda		Stoka					
		Konji	Mazge i mule	Magarci	Ovce	Svinje	Koze
do 2 ha	1	6	2	156	660	25	146
	2	4	2	153	119	23	—
2—8 ha	1	100	69	582	2 413	130	276
	2	74	57	540	415	105	—
8 i više	1	13	5	175	5 815	53	183
	2	10	4	171	217	35	—
Ukupno	1	119	76	913	8 888	208	605
	2	88	63	864	751	163	—

Murteru i Betini pripada više od 9/10 ukupne pašnjačke površine i više od 63,0% ukupnog broja ovaca. Na preostaloj pašnjačkoj površini pase oko 37,0% ovaca (Tisno 29,5%, Jezera 7,5%).

Disproporciju intenziteta stočarstva među naseljima najbolje ilustrira koliko stoke pase na jedinici pašnjačke površine. Na 10 ha pašnjaka Murtera i Betine pase 8,4, Tisnog 31,0 i Jezera 14,8 ovaca. Preko 65% ukupnog broja ovaca i 81,5% pašnjaka ovog kraja pripada posjedima većim od 8 ha, i to u Murteru i Betini na posjedima većim od 20 ha 82%, u Tisnome od 5 do 10 ha 39%. Na malim posjedima do 2 ha pase samo 7,5% ovaca i njima pripada 0,9% pašnjaka.

Lošija kvaliteta murterskih i betinskih pašnjaka na Kornatima od onih na kopnu jedan je od razloga što postoje takve razlike u broju stoke na jedinici površine.³⁷ Stoka na Kornatima pase slobodno preko većeg dijela godine. Njoj se ne posvećuje gotovo nikakva pažnja osim za vrijeme muže, tj. 2—3 mjeseca godišnje. Zbog takvog načina uzgoja i teških uvjeta života na otocima zadržala se tradicionalna sorta ovce — pramenka, jer se ni jedna druga nije mogla održati.

Ovčarstvo Murtera i Betine danas ima obilježje sporedne gospodarske aktivnosti. Nije doživjelo nikakve kvantitativne ni kvalitativne promjene od početka ovog stoljeća, uglavnom zbog mogućnosti uzgoja relativno velikog broja stoke uz minimalno angažiranje. Ovčarstvo navedenih naselja izrazito je ekstenzivnog karaktera. Sasvim suprotno, broj ovaca na kopnu nadomješten je kvalitetom. Angažiranost većeg broja ljudi oko uzgoja stoke bila je nužnost uvjetovana karakterom prirodne sredine, diktirana vrijednošću stoke i pravnom nesigurnošću.

Na drugo mjesto po broju dolaze kopitari. Od ukupnog broja na magarce otpada 83%, konje 10,8% i mazge s mulama 6,2%. Najveći broj konja, mazgi i mula ima Tisno (94%), od čega 33% otpada na domaćinstva s veličinom posjeda od 4 do 5 ha.

Najviše magaraca u Tisnome imaju domaćinstva s posjedom od 2 do 3 ha (23,2%), a u Murteru i Betini od 1 do 3 ha i većim od 20 ha (17,4%). U Jezerima su najbrojniji kod domaćinstava s posjedom od 5 do 8 ha (32,7%).

Iz udjela domaćinstava s tovarnom stokom vidimo da naselja s udaljenijim i vrednijim dijelovima posjeda, lakše dostupnim kopnenim putem, imaju ujedno i veći broj kopitara. Dok je stoka u Murteru, Betini i Jezerima korištena kao tovarna, u Tisnome se pre-

37) Optimalan broj ovaca u Kornatima kreće se oko 5 000 i ostao je nepromijenjen u posljednjih 100 godina. Muža traje 2—3 mjeseca. Po ovci dnevno za vrijeme muže dobije se 2—3 dcl mlijeka. Početkom ožujka za 1 kg sira treba 6 litara mlijeka, a u lipnju do 8 litara. Za vrijeme jačih zima («slabe godine») znade uginuti 70% janjadi. Sasvim normalnim smatra se gubitak od oko 20% janjadi.

težno upotrebljava kao zaprežna, što je i razumljivo jer osnovno saobraćajno i prevozno sredstvo Murtera, Betine i Jezera jest brod, a Tisnoga zaprežna kola. Ostale vrste stoke također su nejednako zastupljene kod pojedinih naselja, što je u uskoj vezi s mogućnostima njihova korištenja i prehrane. O tome svjedoči neproporcionalan odnos konja i mazgi između pojedinih naselja.

Najveći broj kopitara pripada domaćinstvima srednje veličine posjeda i dopunski su pokazatelj intenziteta poljodjelskih aktivnosti primarno poljoprivrednih domaćinstava.

Do donošenja zakona o zabrani držanja koza 1954. g. njihov je broj bio daleko veći, naročito u kopnenom dijelu ovog kraja.

Opću sliku upotpunjuje analiza domaćinstava na bazi uzajamnog odnosa raspoložive radne snage u domaćinstvu i potreba nametnutih ekonomskim djelatnostima (tab. 12).

Tab. 12. Domaćinstva prema uzimanju i davanju radne snage (1960. g.)
Table 12. Households according to Hiring and Selling of Labour (1960)

Velicina posjeda	broj anket. domaćinstava	Dom. s dovoljno rad. snage	Dom. s manjkom radne snage	Dom. koja uzimaju i daju rad. snagu	Dom. s viškom radne snage
do 2 ha aps.	368	142	15	17	194
%	100,0	38,5	0,4	0,5	52,5
2-8 ha aps.	752	271	43	48	390
%	100,0	36,0	5,8	6,4	51,8
8 i više aps.	283	124	18	15	126
%	100,0	43,8	6,3	5,3	44,6
Ukupno aps.	1 403	537	76	80	710
%	100,0	37,9	5,7	5,9	50,5

Prevladavaju domaćinstva s viškom radne snage. Nameće se pitanje kako je moguće takvo stanje obzirom na prilike u poljoprivredi gdje deagrarnizacija postepeno postaje sve veći i teže rješiv problem. Naime, s jedne strane imamo veliki višak radne snage, a s druge napuštanje i najkvalitetnijeg poljodjelskog prostora. Može se zaključiti, ukoliko su navedeni podaci stvarni pokazatelj stanja, da proces deagrarnizacije i emigracije, barem najnovijeg perioda, nije isključivo posljedica ekonomske potrebe nego svjestan čin psihološke naravi, težnje za boljim.

Takvo stanje ne samo da je moguće već je i vrlo vjerojatno, naročito kod domaćinstava s velikim posjedom, za razliku od onih s malim posjedom do 2 ha površine gdje su bili presudni ekonomski razlozi.

Razlike između naselja iskazane kod različitih socijalnih grupa s viškom radne snage pokazuju diferenciranu čvrstoću veze sa poljoprivredom i proporciju potencijalnih emigranata.

Navedeno objašnjenje dopunjavaju međusobni odnosi domaćinstava s manjkom radne snage i onih koji raspolažu s dovoljno radne snage.

Elementi meritimno-tercijarne orijentacije. Turizam i ribarstvo glavni su dopunski izvori prihoda ovog kraja. Dok je interes za ribarstvo u konstantnom padu, turizam u okviru kućne radinosti postaje sve značajnija i postojanija ekonomska djelatnost. Kod 15% domaćinstava prihodi od turizma nadmašuju sve ostale. Obje djelatnosti izrazito su sezonskog karaktera, s tim da je ribolovna sezona oko tri puta duža. Broj profesionalnih ribara vrlo je malen. Općina Tisno 1954. g. imala je 35 zadružnih i 124 privatna ribara³⁸ i u konstantnom su opadanju. Trostruko je veći broj ribara koji se bave samo ljetnim ribolovom (1954. g. bilo je 112 zadružnih i 400 privatnih ribara).

Najbrojnija je skupina onih koji se samo povremeno bave ribolovom (1 913) kao i onih koji love samo za kućne potrebe (1 005). Treba naglasiti da se svo stanovništvo, neovisno o godišnjem dobu, spolu i uzrastu, koje boravi privremeno na Kornatima (Murterani i Betinjani) u pravilu bavi ribolovom, i to pretežno za vlastite potrebe. Njihov broj varira, ali je u neprekidnom opadanju, što je posljedica kraćeg zadržavanja i manjeg broja posjetilaca.

Najviše ribara imaju naselja Jezera, Murter i Betina, koja i raspolažu najvećim brojem brodova. Murter ima oko 270, Betina 90, Jezera 70 i Tisno 30 plovnih jedinica³⁹ dužih od tri metra.

Broj brodova ujedno ilustrira specifičnost načina života i vođenja ekonomije pojedinih naselja kao i dostupnost do njihovih razbacanih posjeda. Sve je to različito utjecalo, naročito u prošlosti, na zdravstveno i fiziološko stanje stanovništva, mortalitet, trajanje života i uzroke smrti.

Glavno ribolovno područje plave i plemenite bijele ribe su Kornatski otoci koji su do prije nekoliko godina bili jedno od najbogatijih ribolovnih prostora istočne obale Jadrana.

Popularizacijom sportskog ribolova, a time naglim povećanjem sportskih ribara i plovnih jedinica (privatnih čamaca dužine do 7 m) Zadra i Šibenika, uvođenjem novih i kvalitetnijih ribarskih alata (mreže i ostali rekviziti od sintetskih materijala), kornatska otočna skupina ubrzo je postala jedna od najsiromašnijih ribolovnih zona. Opadanje interesa za ribarstvo unutar murterskog kraja u cjelini posljedica je kratkotrajnog boravka poljoprivrednog stanovništva izvan matičnih naselja, konkurencije »gradskih« ribara⁴⁰

38) Županović Š.: Ribarstvo šibenskog područja, Zagreb, 1963, str. 124.

39) Prema podacima Lučke ispostave Tisno, 1964. broj brodova je veći jer su neki prijavljeni izvan teritorije Lučke ispostave Tisno.

40) Samo u jednom danu Pinazel (otok Žut — Kornati), Kulušićev stan posjetilo je 47 ribarskih čamaca iz Zadra, dok ih je u prosjeku tokom 8. mjeseca o.g. dnevno dolazilo između 10 i 20.

s kvalitetnijim i modernijim ribarskim priborom, zastarijevanje i dotrajnost vlastitih ribolovnih sredstava⁴¹, a posebno zbog mogućnosti sigurnije i lakše zarade od turizma koji vremenski koincidira s najpovoljnijom ribolovnom sezonom.

Turizam kao najnovija privredna aktivnost razvio se posljednjih godina do nevjerojatnih razmjera, angažirajući tokom sezone gotovo svo stanovništvo ovog kraja. Do nedavno naselja konzervativnih gledanja, praktički preko noći postala su poznati centri relativno jeftinog, prvenstveno domaćeg »malog turizma«.

Tab. 13. Kretanje broja posjetilaca⁴² i noćenja u stotinama (1956—1965.)
Table 13. Number of Visitors and Tourist-Days in hundreds (1956—1965)

God.	Posjetio ci					Noćenja				
	Tisno	Murter	Betina	Jezera	Murter- ski kraj	Tisno	Murter	Betina	Jezera	Murter- ski kraj
1956.	27,29	18,59	2,24	—	48,12	375	195	10	—	580
1957.	25,53	25,69	3,28	—	54,50	366	407	32	—	805
1958.	40,16	32,18	2,29	—	74,63	366	433	36	—	835
1959.	47,10	55,24	3,99	—	106,33	429	767	65	—	1 261
1960.	39,13	55,12	4,32	—	98,57	600	832	68	—	1 500
1961.	42,24	64,52	3,83	—	110,59	588	867	42	—	1 494
1962.	30,03	55,64	5,19	—	90,86	450	698	101	—	1 249
1963.	38,40	79,93	6,80	—	125,13	560	979	87	—	1 626
1964.	55,23	113,08	16,25	3,83	184,56	733	1 324	214	186	2 457
1965.	—	—	—	—	—	782	1 390	137	11	2 320

Dužu turističku tradiciju, ako tako možemo nazvati nekoliko desetaka posjetilaca i nekoliko ugostiteljskih objekata izgrađenih prije rata, imali su samo Murter i Tisno.

Počeci turističke aktivnosti u širem smislu datiraju od prvih poslijeratnih godina kada se u Murteru i Tisnome osnivaju ljetovališta za djecu i radnička odmarališta, od kojih neka postoje i danas.⁴³

41) Plivarice — Jezera 6 (3 privatne, 3 zadružne), Murter 5 (sve privatne), Migavice — Jezera 12 (9 privatnih, 3 zadružne), Murter 6 (sve privatne), Tisno 1 (privatna), Koće (male) — Murter 200, Jezera 10, Betina 2. Prema informacijama ribara iz Murtera.

42) Podaci do 1962. su iz evidencije turističkih društava. Od 1962. do 1965. su: Materijali za godišnju skupštinu turističkog saveza općine Šibenik, studeni 1965, str. 30—33. Za noćenja 1965.: Grubišić N.: Pokazatelji razvoja turizma na šibenskoj obali. Privreda Dalmacije, sv. 3, Split, 1967, str. 34—36. U Murteru je 1966. bilo 6 303 domaća posjetioca sa 73 922 noćenja i 2 170 stranih s 20 275 noćenja. Podaci Turističkog društva Murter.

43) Broj kreveta 1960. Tisno — Dječje odmaralište NO Tuzla 20, Ljetovalište »Naša djeca« NOO Vrhovine 48, »Naša djeca« tvornice »Rade Končar« Zagreb 49, Ljetovalište prosvjetnih radnika Zagreb 60, Crvenog križa Bos

Razvoj turizma na otoku posljedica je, s jedne strane, interne predispozicije, a s druge, stvaranje mogućnosti njihova korištenja.

Rješavanjem osnovnih materijalnih problema desetak godina poslije rata, u većini naselja na otoku javlja se proces koncentracije života na obali, identičan pojmu litoralizacije⁴⁴, koji je zahvatio naše primorje. Dok je to u okviru Jugoslavije odraz suvremenih ekonomskih kretanja, kod naselja na otoku, posebno Murtera i Jezera, to je naslijeđeni imperativ prošlosti koji datira od početka ovog stoljeća. U početku je nametnut potrebom izgradnje skladišnog prostora («magazina»), uvjetovane udaljenim prekomorskim posjedima s kojih su dovoženi proizvodi. Pohrana teškog ribarskog i brodskog pribora zahtijevala je veći skladišni prostor u neposrednoj blizini mora.

Promjenom posjedovnih odnosa početkom ovog stoljeća, postepenim povećavanjem životnog standarda, poboljšanim zdravstvenim prilikama, a kasnije posredovanjem turizma, u taj primarno skladišni prostor premješta se život i postepenom izgradnjom postaje stambeni.

Poslije rata vrijednost zemlji je pala, i baš u tom periodu, bilo zamjenom ili kupovanjem, mještani osiguravaju prostor za buduća gradilišta gotovo u besćenje. Napuštanjem starih kuća koje u početku ruše, upotrebljavajući njihov materijal za gradnju novih (a kasnije ih ostavljaju), stvarao se postepeno višak stambenog prostora (tab. 14).

Spuštanje domaćeg stanovništva iz viših starih dijelova naselja k moru teče nevjerojatno brzo. Od rata do danas iz Murter-sela na Hraminu preselilo se oko 70% stanovništva. Slična pojava vidljiva je u Jezerima, ali nešto slabijeg intenziteta. Gradnja kuća uz more u Jezerima posljedica je sređivanja materijalnih prilika, prvenstveno obitelji pomoraca, one napuštaju stare kuće, koje, za razliku od Murtera, ne prodaju. Posljednjih godina u ovom prostoru godišnje se izgradi oko 150—200 novih kuća. Većina novoizgrađenih kuća svojim dimenzijama i brojem prostorija premašuju lične potrebe vlasnika. Izgradnja je teritorijalno diferencirana, ovisno o tome da li ih grade domaći ljudi ili stranci. Stranci grade izvan postojećih naselja u koliko to prilike dozvoljavaju (Slanica), dok domaći najčešće interpoliraju zgrade unutar ili ih grade u produžetku postojećih naselja (Tisno—Gomilica, Murter—Hramina, Be-

---

Dubica 62, »Naša djeca« NO Knin 48; Murter — Radničko odmaralište Ložionice Zagreb 40, »Talis« Maribor 27. Iste je godine broj kreveta u kućnoj radinosti u Murteru bio 209, Tisnome 130, Betini 22 (podaci Zavoda za statistiku NOK Sibenik — Turizam od 1952. do 1960. g. po turističkim mjestima i smještajnim kapacitetima). Broj kreveta u kućnoj radinosti 1965. bio je: Murter 2 783, Tisno 1 489, Betina 389 i Jezera 53 (Grubišić N.: Op. cit. str. 36).

44) Roglić J. i N.: Litoralizacija — Prekretnički i perspektivan proces, Split, 1967.

Tab. 14. Broj zgrada prema osnovnoj namjeni (1) i broj zgrada na jedno do-
maćinstvo (2) 1960. g.

Table 14. Number of Buildings according to Primary Purpose(1) and Number
of Buildings per Household(2) 1960.

Velicina posjeda u ha		Ukupan broj zgrada					Stambene zgrade					Privredne zgrade					
		Tisno	Murter, Betina	Ježera	Murterski kraj	Tisno	Murter, Betina	Ježera	Murterski kraj	Tisno	Murter, Betina	Ježera	Murterski kraj	Tisno	Murter, Betina	Ježera	Murterski kraj
do 2	1	168	322	56	546	94	216	37	347	74	106	19	199				
	2	0,75	1,02	0,65	0,87	0,42	0,69	0,43	0,56	0,33	0,33	0,22	0,31				
2 — 8	1	546	580	261	1 387	243	350	150	743	303	320	111	644				
	2	1,91	1,31	1,89	1,65	0,85	0,79	1,15	0,86	1,06	0,52	0,74	0,79				
8 i više	1	78	460	57	595	32	243	30	305	46	217	27	290				
	2	2,80	2,28	2,50	2,37	1,19	1,21	1,30	1,22	1,61	1,07	1,20	1,15				
Ukup.	1	792	1 362	374	2 528	369	809	217	1 395	423	553	157	1 133				
	2	1,50	1,42	1,49	1,44	0,69	0,84	0,87	0,80	0,81	0,58	0,62	0,64				

tina—Zdraće, Jezera—Luka). Prodajom starih, napuštenih, djelomično srušenih kuća, u ovaj kraj dolazi strani utjecaj u kojem su novi vlasnici ujedno značajni propagatori turizma.⁴⁵

Intenzitet i diferencirani tok trgovine nekretninama možemo pratiti prema broju i odnosu domaćih i stranih kupaca (tab. 15).

Tab. 15. Broj sklopljenih kupeprodajnih ugovora nekretninama između mještana i stranaca (1962—1965. g.)

Table 15. Number of Real Estate Purchase&Sale Contracts Concluded between Villagers and Strangers (1962—1965)

Godina	Mještani		Stranci		Ukupno	
	aps.	%	aps.	%	aps.	%
1962.	8	42,2	11	57,8	19	100,0
1963.	15	50,0	15	50,0	30	100,0
1964.	27	33,4	54	66,6	81	100,0
1965.	24	26,4	67	73,6	91	100,0
Ukupno	74	33,5	147	66,5	221	100,0

Treba istaknuti da je financijski potencijal tog prvog turističkog vala bio relativno skroman i da je to obilježje posjetilaca zadržano do danas, iako se situacija postepeno mijenja. Potvrda takvom zaključku su prvenstveno odsutnost i nemogućnost pristupa motoriziranih turista, vrlo niske cijene i skromne turističke usluge prvog poslijeratnog turističkog perioda (1950—1960).

Tek 1960. g. kada je otok priključen električnoj dalekovodnoj mreži, asfaltiranjem Jadranske magistrale Zadar — Šibenik (1960—62), proširivanjem i asfaltiranjem priključne ceste Sv. Nikola (magistrala) — Tisno (1962 g) te Tisno—Jezera—Betina—Murter (1963. g) dolazi do pravog turističkog procvata ovog kraja.⁴⁶

Tokom gradnje navedenih saobraćajnica bilježen je konstantan porast turističkog prometa. Priliv turista uvjetovao je formiranje turističkih društava pa je ujedno pokazatelj vremenski diferencirane zainteresiranosti stanovnika pojedinih naselja za turizam i kojim su redom koji prostori svojom atraktivnošću ili mogućnostima privlačili turiste. Najranije je osnovano turističko društvo u Murteru 1953. g, zatim Tisnome i Betini 1956. i tek 1962. g. u Jezerima.

Unatoč navedenim podacima teško je predočiti prilike koje vladaju u naseljima ovog prostora tokom turističke sezone. Prema

45) Od ukupnog broja domaćih posjetilaca 1966. u Murteru je bilo 26,5% Zagrepčana, 7,2% Beograđana, 2,4% Kninjana i 1,6% Mariborčana. Sezona je trajala od 21. IV do 23. IX.

46) Interes otočana za turističku privredu najbolje ilustrira broj dobrovoljnih učesnika i vrijednost izvršenih radova: 1963. g. Tisno 1 300 (12 mil. din), Murter 2 355 (14,8 mil. din), Betina 1 226 (2 mil. din) i Jezera 800 (2 mil. din).

trajanju boravka posjetilaca u pojedinim naseljima vidjet ćemo gdje su uvjeti povoljniji, a prilike bolje, uz pretpostavku da se posjetioци duže zadržavaju tamo gdje im je ljepše i gdje su zadovoljniji (tab. 16).

Tab. 16. Prosječno trajanje boravka posjetilaca po danima 1956 — 1964. g.

Table 16. Average Stay of Visitors in Days 1956 — 1964

Godina	Domaći					Strani				
	Tisno	Murter	Betina	Jezera	Murterski kraj	Tisno	Murter	Betina	Jezera	Murterski kraj
1956.	14,0	10,6	4,3	—	8,4	2,1	10,7	30,0	—	6,2
1957.	14,2	16,0	9,7	—	14,8	2,3	12,5	30,0	—	8,7
1958.	9,2	13,5	10,9	—	11,1	1,4	11,0	25,0	—	6,6
1959.	11,6	14,0	16,1	—	13,1	6,7	12,0	28,5	—	11,6
1960.	15,4	15,5	16,2	—	15,5	9,7	6,0	8,1	—	6,6
1961.	11,0	13,6	11,0	—	13,6	9,3	10,1	—	—	9,6
1962.	15,2	12,6	20,0	—	13,9	8,1	9,9	5,0	—	9,0
1963.	16,0	12,4	12,8	—	13,4	9,4	11,0	25,0	—	10,2
1964.	14,9	12,4	13,6	5,2	12,9	6,8	8,6	8,3	6,2	8,0

Do 1957. g. uvjeti za smještaj i boravak domaćih posjetilaca (dječja ljetovališta i radnička odmarališta) bili su povoljniji u Tisnome nego u bilo kojem naselju na otoku. Malen broj stalnih posjetilaca (kampista) našao je najbolje uvjete uz minimalne zahtjeve u Murteru. Relativno dugotrajan boravak malog broja stranaca u Betini do 1960. g. objašnjava činjenica da su to mahom predratni emigranti iz Betine koji su nakon 20—30 godina provedenih u inozemstvu svoj odmor provodili u krugu svoje rodbine.

Evidentna je pojava da se povećanjem broja posjetilaca smanjuje trajanje njihova boravka. To je dokaz da postoji nesrazmjer između broja posjetilaca i kvalitete usluga koje im pružaju.

Opća slika još uvijek nedovoljno organiziranog i stihijski vođenog turističkog poslovanja naročito je naglašena tokom srpnja i kolovoza kad je broj posjetilaca najveći.

Treba naglasiti da Murter ni izdaleka nije iscrpio svoje turističke mogućnosti. Unatoč tome opaža se opadanje turističkog prometa, što je znak da je neophodno mijenjati uvjete, poboljšati kvalitet usluga i orijentirati se na manji broj posjetilaca. U novije vrijeme, a svake godine sve više, konkurentska borba između naselja

za svakog posjetioca postaje veća i često poprima oblike direktnog fizičkog konflikta.⁴⁷

Od niza faktora koje smo ranije naveli ili ih uzgred spomenuli neophodno je ukazati i pokušati objasniti neke do danas rjeđe analizirane pojave i odnose. To su iseljavanje i deagrarijacija.

Uzroci i posljedice emigracijskog procesa. Emigracijski proces i deagrarijacija, uzajamno uzročno vezani, posljedica su uz ostale uzroke i socijalno-ekonomske strukture stanovništva, koja je jedan od inicijalnih uzroka pojave nazvane »bijegom sa sela«. Iako su uvjeti egzistencije u selima ovog kraja svakom poslijeratnom godinom postajali bolji, osnovni trend emigracijskog procesa uz oscilacije u intenzitetu ostao je isti. Glavni rezervoar emigracijske mase je poljoprivredno stanovništvo. Klasifikacija na poljoprivredno (2411), mješovito (2433) i nepoljoprivredno (1029) stanovništvo pokazuje koliki je udio od ukupnog broja stanovnika prekinuo i koliko je na putu da prekine (mješovito) s ekonomskim djelatnostima vezanim za zemlju.

Postavlja se pitanje u kakvoj su uzročnoj vezi emigracijski proces i deagrarijacija s uvjetima života koje pružaju nepoljoprivredne djelatnosti. Pokušat ćemo objasniti koliki je utjecaj na tok i intenzitet bijega sa sela i deagrarijaciju imala materijalna baza poljoprivrednog stanovništva.

Među brojnim uzrocima, od kojih je nemoguće sve uočiti i precizirati, posebno se ističu dva koja pokazuju isti trend kretanja, ali uzajamne proporcije svakom godinom pokazuju sve veći raskorak i uskoro ih se neće moći uspoređivati. To su ekonomski pokazatelji prosječnih mjesečnih primanja iz poljoprivrede, ostvarenih prodajom dominantnih poljoprivrednih proizvoda, i prosječnih mjesečnih primanja iz nepoljoprivrednih djelatnosti, konkretno službenika srednje stručne spreme. Konstantno naglo povećavanje disproporcije mjesečnih primanja jednih i drugih ima za posljedicu jačanje privlačne moći onih djelatnosti kod kojih su primanja veća. Od brojnih aktivnosti sekundarnog i tercijarnog sektora djelatnosti najvažniji je promet, u ovom slučaju pomorstvo (tab. 17).

Neovisno o teškoćama, takva analiza bila je moguća jedino u manjem prostoru slične problematike i istovjetne poljodjelske proizvodnje s dominantnim utjecajem jednog regionalnog centra, u ovom slučaju Šibenika.

---

47) Večernji list 22. 12. 1967, Murter i Betina se ne mire, odgovornost komunistu za Kosirinu.

Tab. 17. Broj⁴⁸ izdanih moreplovnica »matriku'a« (1947—1966. zaključno s 18. 10. 1966) po naseljima

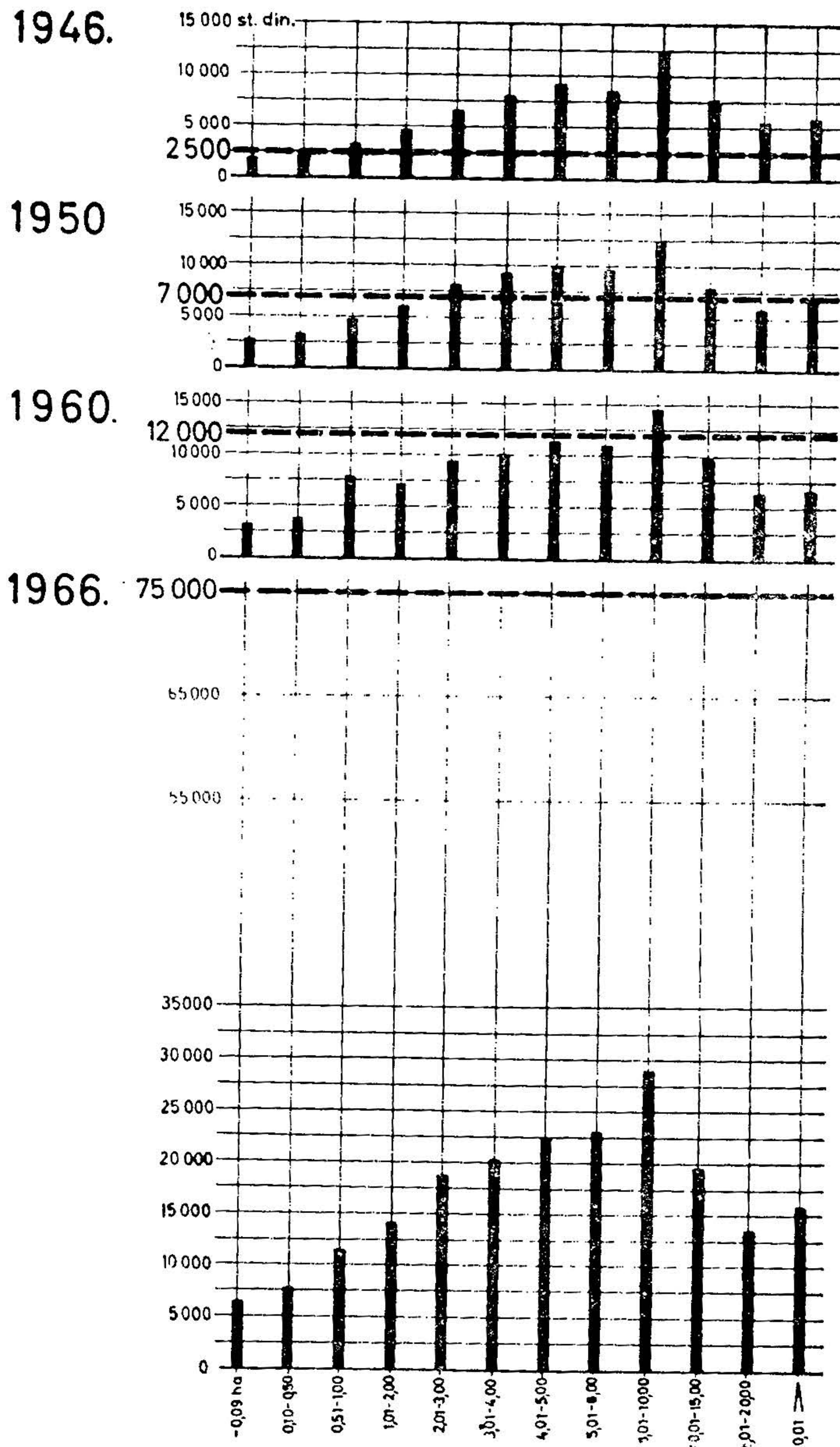
Table 17. Number of Issued Seamen's Certificates (1947—1966 up to October 18, 1966) by Places

Godina	Tisno		Murter		Betina		Jezera		Ukupno	
	aps.	%	aps.	%	aps.	%	aps.	%	aps.	%
1947.	6	35,3	3	17,7	1	5,9	7	41,1	17	100,0
1948.	12	16,7	15	20,8	17	23,6	28	38,9	72	100,0
1949.	5	14,7	12	35,4	7	20,6	10	29,5	34	100,0
1950.	1	14,3	—	—	1	14,3	5	71,4	7	100,0
1951.	1	7,7	2	15,4	4	30,7	6	46,0	13	100,0
1952.	2	6,7	6	20,0	4	13,3	18	60,0	30	100,0
1953.	6	11,5	11	21,1	7	13,4	28	54,0	52	100,0
1954.	7	14,3	12	24,5	6	12,2	24	49,0	49	100,0
1955.	15	29,4	13	25,4	1	2,0	22	43,2	51	100,0
1956.	15	51,7	4	7,3	3	1,0	7	24,0	29	100,0
1957.	8	14,6	31	56,2	4	7,2	12	22,0	55	100,0
1958.	24	34,2	23	32,8	7	10,0	16	23,0	70	100,0
1959.	12	47,5	8	32,0	4	16,5	1	4,0	25	100,0
1960.	7	35,5	10	50,0	2	1,0	1	0,5	20	100,0
1961.	2	18,2	5	45,5	2	18,2	2	18,2	11	100,0
1962.	2	9,1	5	22,7	6	27,2	9	41,0	22	100,0
1963.	2	14,3	4	28,6	1	7,1	7	50,0	14	100,0
1964.	5	26,3	7	37,0	3	15,7	4	21,0	19	100,0
1965.	3	13,6	8	36,4	3	13,6	8	36,4	22	100,0
1966.	5	26,2	10	52,5	1	5,3	3	16,0	19	100,0

S obzirom na dinamiku poslijeratne socijalno-ekonomske transformacije sela i variranja poljoprivrednih prinosa, poseban problem predstavljalo je pronalaženje fiksnih proizvodnih vrijednosti⁴⁹. Opće karakteristike primanja iz poljoprivrede po stanovniku murterskog kraja različitih socijalnih grupa (prema veličini posjeda) pokazuju velike razlike, koje su između promatranih godišta još više naglašene. U cjelini članovi domaćinstava s najvećim posjedom nemaju niti su imali najveća primanja od poljoprivrede. Dok je omjer njihova posjeda prema onima s najmanjim posjedom 200:1, omjer primanja od poljoprivrede je 2:1.

48) Upisnik pomorskih knjižica Lučke kapetanije Sibenik.

49) Analiza je vršena na bazi popisa individualnih poljoprivrednih gazdinstava 1960. i popisa stanovništva 1961. uz pretpostavku da je 1946, 1950. i 1966. g. broj i stanje stoke i višegodišnjih kulturnih biljaka ostalo nepromijenjeno. Cijene i prinosi dobijeni su anketiranjem sedamdesetorice poljoprivrednika iz naselja ovog kraja na temelju čega su izračunate srednje vrijednosti. Prosječna mjesečna primanja po stanovniku iz poljoprivrede izračunana su uz pretpostavku da su dominantni proizvodi (ulje, vino, smokve, meso, vuna, sir) bili prodani po maloprodajnim cijenama individualnih proizvođača (vidljivi iz ankete). Zanemareni su ostali dopunski prihodi (ribarstvo i turizam) i obavezna davanja (obavezan otkup, porez i sl). Prema tome dobivene brojčane vrijednosti mjesečnih primanja imaju aproksimativnu vrijednost, koja se od apsolutne može razlikovati najviše 10%.

Sl. 6. Odnos prosječnih mjesečnih primanja od glavnih poljoprivrednih proizvoda (ulje, vino, smokve, meso, vuna, sir) jednog stanovnika murter-skog kraja pojedine posjedovne grupe (vertikalni stupci) prema srednjim mjesečnim prihodima službenika srednje stručne spreme (horizontalna isprekidana linija) općine Tisno—Šibenik 1946, 1950, 1960, i 1966.

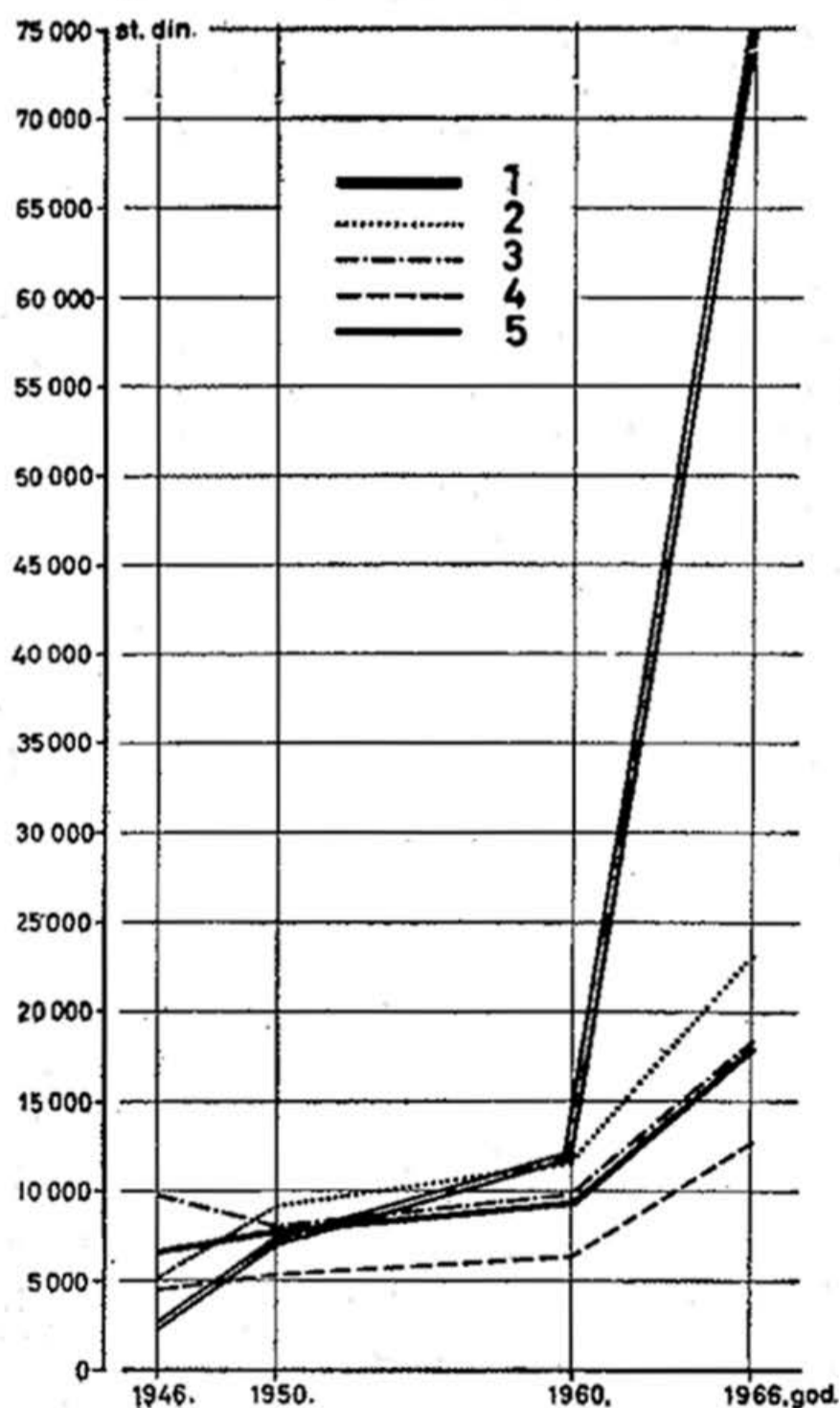
Fig. 6. Relation of average monthly income from main agricultural produces (olive oil, wine, figs, wool, cheese) of one inhabitant of the Murter area per particular ownership groups (vertical column) to average monthly income of salaried personnel with high school education (horizontal broken line) of the municipality Tisno—Šibenik in 1946, 1950, 1960 and 1966.

Odnos prihoda iz poljoprivrede prema veličini posjeda najbolje je mjerilo intenziteta agrarno-gospodarske aktivnosti. U pravilu, što su posjedi manji, to su intenzivnije korišteni. Domaćinstva s posjedima većim od 10 ha pokazuju značajke ekstenzivnog korištenja gospodarstva.

Izgleda da su optimalni uvjeti privređivanja, s obzirom na sadašnji način vođenja poljoprivrednog gospodarstva, bili kod domaćinstva od 8 do 10 ha površine, po kojima su i ostale socijalne grupe s većim posjedom dobile epitet bogat.

Relativnost tog pojma dobiva sasvim drugi smisao, pokazujući kojem vremenu ono odgovara, ako se uspoređi s prosječnim mjesečnim dohotkom službenika srednje stručne spreme općine Tisno, odnosno Šibenik.

Usporedbom mjesečnih primanja službenika s prihodima poljoprivrednika unutar promatranih godišta, dobiva se logičan odgovor kojim redom i kada su pojedine socijalne grupe poljoprivrednika osjetile potrebu i nužnost da mijenjaju odnosno dopunjavaju izvore prihoda (sl. 6, 7).

Sl. 7. Prosječni mjesečni prihodi od glavnih poljoprivrednih proizvoda (ulja, vino, smokve, meso, vuna, sir) po stanovniku pojedinih naselja murterskog kraja i službenika srednje stručne spreme općine Tisno — Šibenik 1946, 1950, 1960. i 1966. 1. Prosječna mjesečna primanja službenika srednje stručne spreme općine Tisno — Šibenik, 2. Tisno, 3. Murter — Betina, 4. Jezera, 5. murterski kraj.

Fig. 7. Average monthly income from main agricultural produces (olive oil, wine, figs, meat, wool, cheese) per inhabitant of particular villages of the Murter area compared with income of salaried personnel with high school education of the municipality Tisno — Šibenik in 1946, 1950, 1960 and 1966.

1. Average monthly income of salaried personnel with high school education of municipalities: Tisno — Šibenik, 2. Tisno, 3. Murter — Betina, 4. Jezera, 5. Murterski kraj.

Prvi koji su napustili poljoprivredu, tražeći druge izvore prihoda, bili su oni koji su najmanje ostavljali iza sebe. To su bila domaćinstva s malim posjedom i najmanjim prihodima iz poljoprivrede. Najprije je evidentirano napuštanje sela kod Jezera, naselja s najslabijom poljoprivrednom egzistencijalnom bazom, za razliku od emigracijskog procesa predratnog perioda koji nije zahvatio najsiromašnije nego one koji su imali malo, ali ipak dovoljno da napuste zemlju. Bilo bi pogrešno zaključiti da je taj proces tekao tako jednostavno. Za bijeg sa sela morali su postojati osim neimaštine i određeni uvjeti. Među njima neobično su važna dva koja je teško utvrditi. Prvo, početni broj onih koji su istovremeno ili u vrlo kratkom vremenskom periodu napustili dosadašnji način života i drugo, kakav je bio njihov odnos i veza s masom koja je slijedila njihov primjer.

Prema vrsti ekonomske aktivnosti i mjestu zaposlenja pomorstvo (tab. 17) je bilo osnovna ekonomska grana prekvalifikacije. Da je postojala relativno čvrsta veza između onih koji su otišli i koji su dolazili, govori nam profesionalna orijentacija unutar iste struke, kao npr. kod Jezera, koja su imala dužu pomorsku tradiciju i gdje su pomorci mahom kuhari, odnosno konobari.

Razlike u prihodima iz poljoprivrede najbolje prikazuje proporcija egzistencijalne osnove među naseljima, dajući potvrdu ranije navedenim specifičnostima demografskih kretanja.

Premda kolebanja tržišnih cijena pojedinih poljoprivrednih proizvoda narušavaju opću sliku imovinskog stanja stanovnika pojedinih naselja, jasno je vidljivo da je poljoprivrednom produkcijom najsiromašnije naselje murterskog kraja Jezera, a najbogatije Tisno. Taj omjer iznosi 1:2. Kod Jezera dolazi najranije do disproporcije u primanjima iz poljodjelstva i nepoljoprivrednih djelatnosti, što ima za posljedicu, naročito u periodu 1946—1950. g, i njihovo najbrojnije uključivanje u pomorstvo. Murter i Betina istovremeno zbog neobično visokih cijena ulju, posebno nekoliko prvih poslijeratnih godina, nisu bili zainteresirani za traženje novih izvora prihoda izvan poljoprivrede. To potvrđuje relativno mali udio zaposlenih u pomorstvu, što je u odnosu na Jezera još više naglašeno zbog disproporcije apsolutnog broja stanovnika.

Promjenom prilika na tržištu, postepenim padom cijena ulju i vrlo sporim porastom cijene vinu, Murter i Tisno postepeno se jače uključuju u tercijarni sektor ekonomskih djelatnosti. Poslije 1956. g, a naročito poslije 1960. g, naglim povećanjem prihoda sekundarnog i tercijarnog sektora ekonomskih djelatnosti javlja se relativno ujednačen proces napuštanja poljodjelstva kod svih naselja. Međutim, i u tom periodu taj proces je nešto intenzivniji kod Jezera (pomorstvo) i kod Betine (brodogradnja). Murter i Tisno, kao naselja koja su zaostala u tom procesu, orijentirali su se i našli dopunske izvore prihoda u turizmu. Interesantno je da su Jezera do danas najmanje angažirana u turizmu. Osim ostalih nešto

nepovoljnijih prilika u odnosu na ostala naselja, posebno se ističe konzervativizam pomoraca koji s jedne strane nemaju potrebe, a s druge ne žele da im se obitelji bave tom vrstom djelatnosti.

Nužno je ukazati da promjena vrijednosti istih dominantnih poljodjelskih proizvoda ima kao neminovnu posljedicu pomanjkanje, a u budućnosti definitivni gubitak interesa stanovništva za poljoprivredu u cjelini. U početku je traženje izvora prihoda van poljoprivrede bila ekonomska nužnost, što je za posljedicu imalo gubitak stanovništva i deagrarnizaciju. Međutim, taj proces se nastavlja i postepeno gubi obilježje imperativa ekonomske nužde, dobivajući obilježje svjesnog odabiranja boljeg i lakšeg načina života. Rezultira u nizu popratnih pojava i naglom povećanju životnog standarda⁵⁰. Današnji način života ovih naselja u mnogome se ne razlikuje od gradskog.

Z a k l j u č a k

Zbog niza geografskih i društveno-gospodarskih specifičnosti Murterski kraj je izuzetan primjer prostora koji neobično brzo mijenja ne samo svoju fizionomiju nego i funkcije. Tok i dinamika suvremenih procesa nije slična ni intenzitetom identična s procesima koji su zahvatili ostala naselja našega primorja.

Velika relativna (296 st. 1961.) i poljodjelska gustoća (204 st. a sa mješovitim st. 408) nije mogla osigurati egzistenciju stanovništva isključivo na otoku. Prevelik broj ljudi nametnuo je traženje izlaza izvan granice otoka. Dok su početkom ovoga stoljeća ekonomski problemi, uvjetovani prenapučenošću i skućenim obradivim prostorom, rješavani teritorijalnim širenjem posjeda (posjedi su razbacani unutar 21 k. o.) poslijeratni period karakterizira iseljavanje i postepeno napuštanje poljoprivrede, a sve intenzivnije uključivanje u tercijarne i sekundarne ekonomske djelatnosti. Osnovno obilježje privređivanja je kombinirano vođenje ekonomije i to u predratnom razdoblju u kombinaciji ratarstvo — ribarstvo — stočarstvo, a danas ratarstvo — turizam — ribarstvo — stočarstvo. Emigracijski proces, i vremenski i intenzitetom, nejednako je

---

50) Prema viastitoj procjeni oko 75% domaćinstava ovog kraja ima štednjak na električnu struju ili plin. Interesantno je napomenuti da je potrošnja ogrjevnog materijala toliko opala da se pojavljuje problem na koji se način riješiti ostataka koji se dobiva prešanjem maslina »pašte«. Taj nusprodukt doskora se prodavao ustanovama za dodatnu preradu ili koristio za loženje. Danas se daje besplatno ili u zamjenu za vino (ili drop) stanovništvu s kopna (Banjevaca ili Stankovaca). Financijska podloga toliko je visoka da se preko 95% vina kupuje ili ga sami prave od kupljenog grožđa. Tržna cijena jednom stablu masline rodnom i dobro razvijenom, na Modravama iznosi oko 7 000 st. d. Biljke se prodaju individualno jer se zemlja teže prodaje i voćna su stabla mjerilo kupoprodajne vrijednosti zemljišne čestice.

zahvatio naselja ovoga kraja, što je ovisilo o nizu faktora među kojima se posebno ističu materijalna baza stanovništva pojedinog naselja; vrsta, rasprostranjenost i proporcija dominantnih poljoprivrednih kultura; konjunktura i plasman glavnih poljoprivrednih proizvoda.

U pravilu siromašnija naselja i stanovništvo s manjim posjedom prvo napušta ovaj prostor. Po svojim specifičnostima razlikujemo dva emigracijska vala: prvi, do 1953. kada odlazi mahom zrelo stanovništvo i drugi, od 1954. koje zahvaća pretežno mlađe stanovništvo. Posljedica takvih procesa, uz velika ratna stradanja u ovome kraju, je staračka dobna struktura stanovništva s malim brojem zrelog i mladog stanovništva, pri čemu je naglašena disproporcija naročito nekih dobnih grupa muškog i ženskog stanovništva. U primarnoj skupini ekonomskih djelatnosti radi 73,5% aktivnog stanovništva, u sekundarnoj 10,5%, a u tercijarnoj skupini 16,0%. Prema izvoru prihoda 1961. godine najviše je mješovitog stanovništva (2 433), zatim poljoprivrednog (2 411), a najmanje nepoljoprivrednog (1 029). Situacija neposredno pred rat bila je sasvim suprotna, izuzev poljoprivrednog stanovništva drugo nije ni postojalo. Novčani izvori prihoda bili su gotovo isključivo bazirani na prodaji ulja, vina, smokava i stočnih proizvoda. Depopulacija i smanjeni interes za poljoprivredu reflektirao se u pejzažu. Dolazi do zapuštanja obradivog zemljišta. Naglo se smanjuju površine pod višegodišnjim biljkama (vinova loza, maslina), a oranični prostor ostaje neobrađen. Ugodan dojam ostavljaju pašnjaci koje u većem dijelu prostora sve intenzivnije zahvaća proces reforestacije, kao direktne posljedice smanjenog stočnog fonda (koze) i smanjene sječe uvjetovane modernizacijom domaćinstva i promijenjenim načinom života.

Turizam i pomorstvo najviše su pomogli u rješavanju teških ekonomskih prilika. Disproporcija primanja iz poljoprivrede i nepoljoprivrednih djelatnosti bila je osnovni pokretač vrlo brze socijalno — ekonomske transformacije ovoga kraja. Cestovnim povezivanjem otoka s jadranskom magistralom ovaj prostor je uključen u turistički najatraktivnije i visoko valorizirano područje naše obale. Iz zatvorene i izolirane sredine skromnih gospodarskih mogućnosti u vrlo kratkom vremenu postao je poznato turističko središte prvenstveno domaćeg turizma. Pa ipak, ovaj kraj gotovo jezerskih karakteristika u kome su bure rijetkost, a koji je poznat po majstralu, bogat je plitkim i pristupačnim uvalama, blagih nagiba s dosta zelenila, nije ni izdaleka dovoljno ni na odgovarajući način iskorišten. To nam potvrđuje relativno kratak boravak posjetioca (stranih) u jeku turističke sezone i ukazuje da kvaliteta usluga nije na dovoljnoj visini. U cjelini može se očekivati neovisno o problemima kojima obiluje ovaj prostor, da će u bliskoj budućnosti Murterski kraj doživjeti još veće promjene. Vjerojatna je daljnja stagnacija poljoprivrede, iseljavanje stanovništva bit će uspo-

reno, a nije isključeno i da sasvim prestane, što će ovisiti ne samo o razvoju gradskih i regionalnih centara Zadra i Šibenika, čija će prigradska zona u pravom smislu postati, nego i o daljem razvoju turizma i ostalih sekundarnih i tercijarnih ekonomskih djelatnosti.

S U M M A R Y

Because of a number of geographical and socio-economical features, the Murter area is an exceptional example of a space changing at an unusual rate not only its physiognomy but its functions too. The course and the dynamics of modern processes are neither similar nor, by their intensity, identical with processes going on in other places of our coastal region.

A great relative (269 inhabitants in 1961) and agricultural (204 inhabitants and, with mixed households, 408 inhabitants) density could not provide for a safe living of population on the island proper only. Too many people have made it necessary to look after solutions outside of the island. While at the beginning of this century economical problems, brought about by overpopulation and scarce cultivable land, were solved by territorial expansion of estates (dispersed within 21 communal centers with land registry and assesment office), the post-war period features outward migration and a gradual abandoning of agriculture with the accompanying transition to the tertiary and secondary sections of economical activities at an ever increasing rate. The basic characteristic of profitable economical activities is a combined pursuit of agriculture, fishing and livestock raising, and nowadays a combination of agriculture, tourism, fishing and livestock raising. The process of outward migration, both in terms of time and intensity, has affected places of this area in a varying degree depending upon a number of factors among which the most conspicuous would be: material basis of population of a particular place: kind, acreage, and proportion of dominant agricultural plants; boom and marketing of main produces.

As a rule, inhabitants of poorer villages and owners of small estates leave the area first. By their specific features, we may distinguish two emigration waves: the first one up to 1953 when mostly adult population left the area, and the second one from 1954 on covering mostly young population. A consequence of such processes, enhanced by severe war sufferings of the population of the area, is old age structure of the population with a small share of adult and young inhabitants featuring, moreover, a marked disproportion of male and female population particularly in some age brackets. In the primary group of economical activities has been engaged 73.5% of gainfully employed population, in the secondary group 10.5% and in the tertiary 16.0%. According to income source in 1961, the majority is composed of mixed population (2433), followed by agricultural (2411) while non-agricultural population lags far behind (1029). The situation immediately before the war was quite opposite: no other population but agricultural had existed at all. Pecuniary sources of income were almost without exception based on sale of olive oil, wine, figs and livestock. Depopulation and diminishing interest in agriculture have left their marks on landscape too. Cultivable plots are left unattended. Areas with multi-annual plants (vine, olive) are rapidly diminishing and arable land lies in fallow. A pleasant impression in all that is rendered by pastures undergoing the process of reforestation at an increased rate and over a great area as a direct result of a reduced number of livestock (goats) and wood falling brought about by modernization of households and a changed way of life.

Tourism and maritime activities have contributed most to the solution of grave economical conditions. Disproportions between incomes from agriculture and non-agricultural activities have acted as a basic booster of a very fast socio-economical transformation of the area. By having connected the island

with the Adriatic motorway by roads the area has been included in the touristically most attractive and highly valued area of the coastal region. From a closed and inaccessible area with a poor economical potential for development has emerged in a very short span of time a well-known touristic center with primarily Yugoslav guests. And yet this area, featuring almost lakelike weather conditions with almost no gales and with a cool maestrale during summer, with numerous shallow and easily accessible gently sloping coves covered by greenery, has been used not nearly as profitably or adequately as it could have been. This has been confirmed by a relatively short stay of tourists (foreign) in the season's peak thus proving a deficient quality of services. Taken as a whole, regardless of problems abundant in this area, it may be reasonably expected that the Murter area in near future will witness even greater changes. A further stagnation of agriculture is probable, outward migration will be slowed down or brought to a stop even; this will depend not only on the development of the town and regional centers Zadar and Šibenik whose satellite zone the Murter area will become in the genuine sense of the term, but also on further development of tourism and other secondary and tertiary economical activities.